

DRŽAVLJANSKI
DNEVNIK

DAN 1 -----

.....

DAN 2 -----

.....

DAN 3 -----

V rokah držite svoj državljanski dnevnik ...

Od vas je odvisno, ali ga boste v ta namen tudi uporabljali.

Lahko vam služi kot brevir, rokovnik ali navadna beležka.

Podpisani smo imeli z vami velike načrte.

Vabimo vas k vsakdanjemu premisleku o javnih zadevah.

Če ga boste posvojili, to ne bo le nepozabna avantura,
temveč prispevek k vzpostavljanju pogojev za ustvarjalno državljanstvo.

Ne prepuščajmo se malodušju, za odprto družbo lahko žrtvujemo
del svojega znanja, energije, predanosti ali premoženja.

Ni res, da je težko kaj spremeniti.

Posvetite leto dni državljanskemu pogumu

in te dneve razporedite skozi vse življenje.

*Če sodelujete, je mogoče marsikaj,
če delujete, je mogoče vse ...*

Oto Luthar

Primož Tanko

Tadej Troha

Paul Freedman

Tomaž Mastnak

DAN 4 -----

.....

DAN 5 -----

.....

DAN 6 -----

DAN 7 -----

.....

DAN 8 -----

.....

DAN 9 -----

DAN 10 -----

.....

DAN 11 -----

.....

DAN 12 -----

Navodilo za uporabo

Dvajseta obletnica nastanka samostojne Slovenije, ki se je oblikovala na podlagi zavzemanj za parlamentarno demokracijo, pravno državo in tržno gospodarstvo, je nedvoumno dobra priložnost za to, da se spomnimo nekaterih manj znanih epizod teh prizadevanj. Pri tem mislimo predvsem na premislek o vlogi državljanek in državljanov nastajajoče države oz. o njihovi vlogi v demokratični družbi nasploh. Obsegajo aktivne in pasivne državljske pravice (in dolžnosti) res samo pripadnost neki državi ali nacionalni skupnosti in ali obstajajo res samo primarne (družina, prijateljstvo in sosedstvo) in sekundarne (mreže skupin z skupnimi interesi) skupnosti? Kaj pa skupnosti, ki se oblikujejo za določen čas z določenim interesom (?) in ali je državljanstvo sploh lahko neaktivno, torej državljanstvo kar tako? Sodeč po aktualnih razmerah dve desetletji po tem, ko je ob Slovenkah in Slovencih tudi večina drugih prebivalcev Slovenije spoznala, da demokracija pomeni predvsem (so)delovanje, na vprašanje lahko odgovorimo še vedno z jasnimi NE, saj upadajoče zanimanje za skupne zadeve kaže na to, da večina državljanek in državljanov pozablja na najpomembnejše, in sicer, da brez njihovega sodelovanja država kot demokratična skupnost svobodnih državljanek in državljanov preneha obstajati.

.....

DAN 13

Poskusimo to razumeti s primerom miniplakatne akcije:

»**Ni važno, koga voliš – vedno ti nekdo vlada.**«

Plakat se je na vhodu ene od dislociranih predavalnic ljubljanske Filozofske fakultete pojavil v času, ko se je Slovenija pripravljala na praznovanje dvajsete obletnice samostojnosti. Poudarek je treba žal postaviti na *praznovanje samostojnosti* in ne na obeležitev uvedbe demokratičnega sistema, saj je dogajanje, ki je sledilo, spominjalo na bolj slabo maskiran obračun za dediščino osamosvojitve.

DAN 14 -----

DAN 15 -----

Spomini na pozive za demokracijo, s poudarkom na svobodi izražanja, pravni državi oz. enakosti pred zakonom in nekoliko manj na tržnem gospodarstvu, ki so se v poznih osemdesetih letih širili najprej od ust do ust in enih do drugih alternativnih medijev, kasneje pa svoj izraz našli v množičnih zborovanjih v središču Ljubljane, so ostali v ozadju.

Kaj se je zgodilo?

Odgovor je preprost in zapleten obenem, vendar se vsaj v eni točki z njim lahko strinja večina tistih, ki so se s tem vprašanjem temeljiteje ukvarjali: postkomunistični nacionalizem in arhaični neoliberalizem sta izrinila spomin na revolucionarna osemdeseta, interes za individualno blagostanje pa je zasenčil pomen prizadevanj za skupnost. Potem ko so v nekdanji skupni državi Jugoslaviji najprej romali v koš vsi alternativni predlogi – od ohlapne federacije do asimetrične konfederacije, je zmagala »lična, mična in dična zgostitev« liberalnega prizadevanja za nacionalno emancipacijo. Ali, kot bi dejal Aleš Debeljak: »Ideal naroda se je spremenil v idejo Naroda« in nekoč goreča in iskrena prizadevanja za demokracijo in pravno državo so bila obsojena na začetje slavnostne povorke. Če parafraziramo Mateta Dolenc in Dimitrija Rupla, bi lahko rekli, da je ostalo je samo tržno gospodarstvo, pa še to se je spridilo. S tem mislimo, da se je spremenilo v svojo arhaično izvedenko poznega 19. stoletja in zato pripomoglo k izbruhu gospodarske krize na lokalni ravni. Če si namreč gospodarstveniki pomembnih gospodarskih panog prizadevajo predvsem za privatizacijo v svojo korist in ne za razvoj dejavnosti, to-

vrstno tržno gospodarstvo slej ko prej konča na ramenih davkoplačevalk in davkoplačevalcev. Podobno si lahko pomagamo z razmišljanji Igorja Grdine in Aleša Debeljaka: v času, ko sta si po celem planetu roko podajali globalna in lokalna gospodarska kriza, sta v Sloveniji zmagala egoizem in »nacionalizem kot 'poslednje pribežališče podležev«. Zmagala so sebična čustva nad razsvetlenskimi razumom. Predvsem pa je zmagalo prepričanje, da je skrb za skupnost mogoče v celoti zaupati profesionalnim politikom. Da je po obdobju množičnega sodelovanja pri reševanju javnih zadev te mogoče prepustiti politikom in partikularnim političnim interesom oz. institucionalnemu političnemu instrumentariju. Najboljši dokaz za to, da to ni samo naivno, temveč tudi nevarno razmišljanje, predstavlja institut referendumov, ki ga politične elite, seveda z redkimi izjemami, že dve desetletji uporabljajo kot dodatno orodje za politično obračunavanje. Institucija neposredne demokracije se je na ta način izrodila v svoje nasprotje, torej v dodatni instrument strankarskega upravljanja. Ljudje, ki mislijo, da na referendumu odločajo o svoji usodi oz. da aktivno soustvarjajo okoliščine skupnega življenja, so ali naivni ali bolj ali manj prikriti zastopniki ozkih strankarskih interesov.

Toda to je že druga tema. Vrnimo se k (aktivnemu) državljanstvu in bistvu političnega delovanja. Izogibajoč se zapletenim razlagam in nepotrebnim ovinkom ostanimo pri eni od izvornih in obenem najstarejših definicij politike oz. političnega. Ostanimo pri Aristotelu, ki je politiko razumel kot orodje in način urejanja odnosov med skupinami. Skupine pa po njegovem mnenju sestavljajo ljudje, ki so politična bitja (tj. bitja z interesi) predvsem zato, ker sami ne morejo preživeti. Tovrstno razumevanje potemtakem predpostavlja, da so aktivni vsi člani vsakokratne skupnosti oz. da so vsi tudi »objekt vladanja« (Yuval-Davis 2009: 131).

S preoblikovanjem tega razmerja na razmerje med vladarjem in vladanimi se je vsestransko sodelovanje vseh polnopravnih članov skupnosti spremenilo v izrazito togo pogodbo, s katero se velika večina v zameno za osebno varnost in varnost premoženja zavestno odreče delu svojih pravic. V prvi vrsti pravici do vladanja. Pri tem je bolj ali manj vseeno, ali gre za ponovno vzpostavljanje naravnega stanja, v katerem sta vladala mir in blagostanje (Locke), ali preseganje taistega, ker naravno stanje v resnici pomeni vojno vsakega proti vsakemu (Hobbes), v vsakem primeru mora tisti, ki je izbran za vladarja, zagotoviti red, mir in blagostanje, podaniki pa morajo ob spoštovanju vladarjevih odlokov prispevati delež (najsaj bo v obliki dela, dajatev ali davkov) za njihovo uveljavitev in vzdrževanje.

Ker bomo o davkih spregovorili kasneje, na tem mestu pogledimo, kaj se zgodi, če vladar, v politični teoriji mu rečemo tudi suveren, svojega dela pogodbe ne more izpolniti. V tem primeru ga lahko vladani njegove odgovornosti upravičeno razrešijo, v skrajnem primeru celo odstranijo. Denis Diderot, sicer bolj znan kot glavni urednik slavne francoske Enciklopedije, je celo menil, da moramo biti še posebej pazljivi v času vladavine dobrega vladarja, saj nas ta zaradi našega slepega zaupanja lahko še lažje zapelje. Vrline »pravičnega in razsvetljenega vladarja«, tako Diderot, najbolj nevarno zavajajo, »saj ljudstvu odvzemajo pravico, da se svobodno odloča in se mu [vladarju, op. p.] upre tudi takrat, ko bi hotel izvesti sicer dobre ukrepe«.*

* Paolo Alatri, *Oris zgodovine moderne politične misli*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1980, stran 111

DAN 17 _____

DAN 18 _____

Sto petdeset let kasneje se kljub dejstvu, da »celotna svetovna populacija živi v državah, kjer obstaja neka vrsta državljanstva« (Yuval-Davis 2009: 131), razmere niso bistveno spremenile. Kar zadeva aristotelsko definicijo, po kateri državljanstvo pomeni tako sodelovati kot tudi biti objekt vladanja, je stanje precej drugačno, saj lahko le za veliko manjšino prebivalcev planeta trdimo, da zares uživajo tak državljanski status. Tudi zato politologinje rade govorijo o pasivnem in aktivnem državljanstvu, kjer pa vprašanje aktivnosti in pasivnosti ni le vprašanje formalnih ustav posameznih držav. Britanska kolegica Nira Yuval-Davis tako upravičeno opozarja na to, da tudi v najbolj demokratičnih državah še vedno obstajajo sloji prebivalstva, ki so mnogo bolj pasivni od drugih. Pri tem misli na ljudi, ki kljub določenim socialnim pravicam »nimajo političnih pravic do sodelovanja, če pa imajo formalne pravice, so preveč nemočni ali preveč odtujeni, da bi sodelovali vsaj v formalnem dejanju voljenja oblasti« (Ibid).

In s tem smo pri pristali pri **volitvah** oz. pri ugotovitvi, da je družbena pogodba danes podvržena tako rednemu kot tudi sprotnemu preverjanju. Redno preverjanje in z njim povezane spremembe omogočajo vsakokratne bolj ali manj demokratične volitve, sprotno preverjanje pa po našem mnenju pade neposredno na ramena državljanek in državljanov. V tej točki se avtor tega uvoda razlikuje od večine strokovnjakinj in strokovnjakov za zgodovino moderne politične misli, saj pravic, predpisanih v ustavi, ne razume kot jamstva za prakticiranje aktivnega državljanstva. Ustava in ustrezna zakonodaja (npr. volilni zakon), podprti z vrsto institucij in mehanizmov, sta sicer predpogoj za redno preverjanje vsakokratnega suverena, v našem primeru Vlade, ne vsebujeta pa prepotrebne nagovarjanja k sprotnemu preverjanju za sprotno preverjanje taistega suverena. Členi o svobodi izražanja in zborovanja sicer jamčijo večji del temeljnih človekovih pravic, obenem pa nas v ničemer ne nagovarjajo k temu, da bi jih redno izvajali. Nasprotno, vsi temeljni dokumenti velike večine demokratičnih držav tega sveta so, bolj ali manj, še vedno prilagojeni togi predstavniški demokraciji.

Tudi in predvsem zato pojma, ki je zadnjem desetletju postal predmet različnih politik, ne bi smeli razumeti kot samoumevni in sestavni del strankarske politike, temveč kot nekaj, kar raven strankarske politike presega. Aktivno državljanstvo namreč ni le praktično uveljavljanje in preizkušanje ustavnih pravic, temveč bolj zagotavljanje pogojev, v katerih je prakticiranje ustave sploh mogoče. Aktivna državljanica potemtakem ni le volivka, temveč partnerka družbene pogodbe na

način, kot si ga je zamislil Jean-Jacques Rousseau. Spomnimo se, da je bil prav on prvi, ki je spoznal, da je družbena pogodba sporazum vseh z vsemi. Volitve so potemtakem lahko samo del participacije, pa še v tem primeru gre za relativno mlado pridobitev, še posebej, če pomislimo na to, kdaj so jo dobile volivke. Nekaj, kar doživljamo kot davno, se je namreč zgodilo šele včeraj. Še točneje: če je na začetku kazalo, da bodo tudi ženske lahko participirale pri odločanju, saj so švedske davkoplačevalke lahko volile že na začetku 18. stoletja, se je uvedba ženske volilne pravice v nadaljevanju pokazala kot izjemno vijugasta pot. Že pridobljeno pravico je Švedinjam štirideset oz. triinpetdeset let kasneje vzela ustava. Podobno se je zgodilo na Korziki (pravica dodeljena leta 1755 in umaknjena leta 1769) ali v posameznih delih britanskih kolonij v ZDA (Massachusetts 1756–1778 in New Jersey 1776–1807). V določenih predelih Avstralije so morale volivke od leta 1864 ob vsakih volitvah znova preveriti, ali se lahko podajo na volišča. V Veliki Britaniji so na lokalnih volitvah ženske lahko sodelovale že od srede 19. stoletja naprej, splošno volilno pravico pa dobile bistveno kasneje (1928) kot njihove sodobnice na Novi Zelandiji (1983 pasivna in 1919 aktivna) in v Avstraliji (1894). Na vzhodu Kanade so od leta 1884 naprej lahko glasovale vdove in starejše neporočene ženske. Za prvo državo s splošno volilno pravico velja Finska, ki je ženskam omogočila kandidacijo za vse funkcije na vseh ravneh že leta 1906. Enake pravice dobijo ženske na Novih Hebridih, takrat angleško-francoskem kondominiju, vendar samo, če so bile britanske ali francoske državljanke. Sledijo Norveška (1913), Danska (1915) in večji del Kanade (1916).

DAN 19 -----

Kar nekaj držav se je za ta korak odločilo po prvi svetovni vojni (Azerbajdžan, Avstrija, Kanada na zveznem nivoju, Estonija, Nemčija, Latvija, Poljska, Sovjetska Rusija, Združeno kraljestvo), pri čemer so tudi v teh primerih ženske naletele na nove omejitve. V Veliki Britaniji so na začetku namreč lahko volile šele po tridesetem letu starosti, čeprav so njihovi sodržavljeni volilno pravico dobili pri enaindvajsetih oz. devetnajstih, če so se sodelovali v pravkar minuli prvi svetovni vojni. Podobno seveda ni veljalo za bolničarke, ki so jim pomagale ohranjati življenja.

Podoben vzorec, vsaj kar zadeva udeležinke in udeležence Narodnoosvobodilne borbe, zasledimo v socialistični Jugoslaviji (1945). Volili so lahko vsi državljanke in državljani, ki so dopolnili 18 let ter borke in borci NOB, ne glede na starost. Pri slednjih se je zakonodajalec naslonil na argumentacijo, ki pravi, da so dovolj stare tudi za volitve, če so bile dovolj stare za boj.

Eno največjih presenečenj v tej kronologiji predstavljata Švica in Liechtenstein. V prvi so ženske dobile volilno pravico šele leta 1971, v Liechtensteinu pa šele 13 let kasneje. Na repu razpredelnice najdemo Kazahstan (1994), Bahrajn (2002), Oman (2003), Kuvajt in Katar (2005), vendar v teh dveh državah volitev še ni bilo, ter Združeni arabski emirati (2006), kjer pa do leta 2011 še niso bile odpravljene vse omejitve za ženske.

DAN 20 -----

In še nekaj posebnosti ...

Od 1947 do 1956 so v Pakistanu lahko volile samo pismene ženske, prav tako v Libanonu, kjer so v času med 1943 in 1952 lahko volile samo tiste z dokončano osnovno šolo. V času talibanskega režima v Afganistanu (1996–2001) so ženske v celoti izgubile volilno pravico, po drugi strani pa so za Ekvadorke, podobno kot njihove sodržavljane, volitve že od srede šestdesetih let prejšnjega stoletja obvezne.

Ta hip ženske nimajo volilne pravice v Vatikanu, saj papeža volijo samo kardinali, med katerimi pa za sedaj še ni ženske.

Volilne pravice prav tako nimajo ženske v Saudski Arabiji. To pomeni, da oblasti v tej državi kršijo 21. člen *Splošne deklaracije o človekovih pravicah*, ki so jo 10. decembra 1948 sprejeli Združeni narodi. V njej namreč med drugim piše:

1. da ima vsakdo pravico sodelovati pri upravljanju javnih zadev svoje države, bodisi neposredno ali pa po svobodno izbranih predstavnikih;
2. da imajo vse državljanke in državljani posameznih držav pravico, da pod enakimi pogoji opravljajo javno službo;
3. da je volja ljudstva temelj javne oblasti; ta volja se mora izražati v občasnih in poštenih volitvah, ki morajo biti splošne, ob načelu enakosti in tajnega glasovanja ali po kakšnem drugem enakovrednem postopku, ki zagotavlja svobodo glasovanja.

Druga temeljna pravica, ki pa jo v glavnem doživljamo kot dolžnost, je pravica do **plačevanja davkov**.

Podobno kot pri volitvah si bomo tudi tu pomagali s konkretnim primerom.

Maja 2010 je Velika Britanija dobila novo vlado. Po dobrem desetletju vlade laburistov, ki so še najbolj primerljivi s socialdemokratskimi strankami v celinskem delu Evrope, je Združeno kraljestvo dobilo prvo poveljno koalicijsko konservativcev in liberalnih demokratov. Čeprav je že sama koalicijska vredna posebne pozornosti, se bomo tukaj omejili na tiste usmeritve nove vlade, ki zadevajo vprašanje državljskih pravic. Ker sodi Velika Britanija med hujše žrtve nedavne gospodarske krize, ki se je uradno začela septembra leta 2008, je ljudi v prvi vrsti zanimala davčna politika. Po eni strani zato, ker so konservativci, kot običajno, obljubljali manjše davke, po drugi pa zato, ker se nekateri državljani še spomnijo radikalnega krčenja socialnih pravic v času neoliberalne vlade Margaret Thatcher. Tu mislimo na posege, ki so ogrozili večino institucij socialne države in z zaprtjem nekaterih domnevno nerentabilnih rudnikov domala čez noč povečali število brezposelnih. Slednjim je prva predsednica vlade v zgodovini Velike Britanije med drugim omejila tudi pravico do stavke in jih s tem prikrajšala za eno temeljnih državljskih pravic.

DAN 22 -----

Ob nedavnem nastopu vlade, ki jo je sestavila ista stranka, so, dokaj nepričakovano, hladen tuš doživeli volivci, ki so stavili na zmanjšanje davkov. Konservativci oz. torijci so namreč že prvi dan dela koalicijske vlade napovedali povečanje nekaterih davkov, zaradi česar so se oglasili predvsem tisti, ki menijo, da so davki potuha za lenuhe. Svoje priložnosti seveda niso zamudili tudi najbolj zadržti nasprotniki davkov in so že prvi dan novega sklica parlamenta hiteli dokazovati, da so davki tako ali tako ena največjih omejitev človekove svobode.

Je to res in zakaj sploh plačujemo davke?

In kdaj so nastali?

Z davki je podobno kot s pravicami. V taki (delež pridelka oziroma ulova) ali drugačni (usluge, dajatve ...) obliki so jih vpeljali že poglavarji plemenskih skupnosti v zameno za zaščito življenj in lastnine posameznikov. Ali, kot bi dejal znani kontraktualistični filozof Thomas Hobbes (1588–1679),* v zameno za varnost oz. v strahu za svoja življenja so se bili ljudje v reševanju iz naravnega stanja, v katerem naj bi bil *človek človeku volk*, pripravljene odpovedati delu svoje svobode. V zameno za osnovno varnost so prostovoljno stopili v družbeno razmerje oz. sklenili tako imenovano družbeno pogodbo (*social contract*), ki je vsebovala tudi določene obveznosti do suverena, tj. tistega posameznika oz. skupine, ki je/so pričakovano varnost lahko zagotovil/i. Podobno je ugotavljal tudi John Locke (1632–1704), le da on naravnega stanja družbe ni razumel kot popolnega brezvladja in večne borbe za preživetje, temveč kot obdobje miru in blagostanja. Po njegovem mnenju so ljudje naravno stanje zamenjali z družbenim zato, da bi dobiti prvega obdržali. Skratka, v pričakovanju, da jim bo suveren to lahko zagotovil, so se odpovedali delu svoje svobode in bili pripravljene plačati določene dajatve.

Bolj kot ta, ki zadeva varnost in dajatve, pa je za nas zanimiv tisti del tega abstraktnega pogodbenega razmerja, ki vse stranke tovrstne družbene pogodbe razume kot družbene akterje. Najprej so to bili bolj ali manj enakopravni člani plemenskih skupnosti, kasneje pa jih srečamo kot podanike večjih ali manjših fevdalcev ali imperijev. Na predhodnike klasičnih državljanov prvič naletimo šele v renesansi. Na začetku kot prebivalce mestnih držav/republik na Apeninskem polotoku, kasneje pa kot podanike absolutističnih monarhij, ki svojo moč gradijo predvsem na podaniških primerljivega jezika, kulture in, če je le mogoče, enake veroizpovedi.

* Čeprav je pojem nadvse zgovoren, morda ne bo odveč pojasnilo, da poimenovanje kontraktualist izhaja iz angleške besede *contract* 'pogodba'.

DAN 23 -----

.....

DAN 24 -----

.....

V slednje, še bolj pa v njihove suverene, je bil domala neskončno zagledan tudi eden utemeljitev moderne politike oz. politične misli Nicollo Machiavelli (1469–1527), ki je v množici med seboj sprtih mestnih držav na ozemlju današnje Italije videl največjo nevarnost za udejanjenje moderne države. Ne nazadnje je tudi zato napisal prvi moderni priročnik za vladanje in ga posvetil tistemu vladarju, ki bi bil sposoben iz politično razdrobljenega Apeninskega polotoka oblikovati državno tvorbo po vzoru francoskega, španskega ali britanskega kraljestva. Sami podaniki Machiavellija niso zanimali oz. jih v njegovem, za tedanji čas izjemnem delu *Vladar (Il Principe)* srečamo predvsem kot material oz. kot sredstvo, s katerim pravi vladar lahko vzpostavi ustrezno veliko in za preživetje sposobno monarhijo.

Kot akterje so ljudi na drugi strani pogodbenega razmerja začeli obravnavati šele razsvetljenski misleci. Najprej že omenjeni Denis Diderot (1713–1784) s svojo trditvijo, da je med vsemi še najbolj nevaren dober suveren, za njim pa Immanuel Kant (1724–1804), ki je s tem, ko je moralni zakon vpisal v vsakega posameznika, le-tega povzdignil na raven samostojnega suverena. V tej ugotovitvi ga je prehitel samo Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), ki je zatrjeval, da zares veljavno družbeno pogodbo podpisujemo vsi z vsemi.

Moderni *citoyen* ali suvereni posameznik je potemtakem rezultat tiste stopnje razvoja, ki ga je moderna človeška družba dosegla v drugi polovici 18. stoletja, v času razsvetljenstva, pri čemer ta razvoj ni bil niti približno uravnotežen in še manj premočrten. Najboljši dokaz za to je dogajanje v Franciji v času francoske revolucije oz. dejstvo, da je bilo treba na bolj ali manj popolno udejanjenje družbene pogodbe v Rousseaujevi interpretaciji počakati še dodatnih sto petdeset let ali več. Kot smo ugotovili že zgoraj, so se državljanke državljanom na volitvah pridružile šele po prvi oz. po drugi svetovni vojni.

Od kdaj naprej torej lahko govorimo o popolni uveljavitvi koncepta sodobnega državljanstva (?) in ali je o državljanstvu sploh mogoče govoriti brez pridevnika aktivno oz. delujoče?

Bolj ko o tem razmišljamo, bolj postaja jasno, da gre za podobno dilemo kot pri razmisleku o *liberalizmu* in *demokraciji*. Kaj je predpogoj za kaj in ali je druga brez prvega sploh mogoča? Sodeč po britanskem in severnoameriškem primeru je liberalizem brez demokracije ali z omejeno demokracijo mogoč. Suvereni obeh držav so namreč najprej stavili na liberalizem ter razmeroma sramežljivo in počasi uvajali načela, mehanizme in institucije demokracije (demokratske družbe). Pri tem so se oboji sklicevali na izkušnje francoske revolucije oz. opozarjali na to, da so revolucionarji želeli preveč prehitro, po drugi strani pa jim je spodletelo pri oblikovanju liberalnih načel.

Zakaj potem tako zelo hitro pride do masovnega zapostavljanja tako težko pridobljenih pravic?

Ali pa gre v resnici za izogibanje dolžnostim? Za strah pred odgovornostjo? Je aktivno državljanstvo oz. prakticiranje državljanstva pretežno breme? Je to, kar v nemškem prostoru imenujejo *Wahlmüdigkeit*, res na kakršne koli način povezano z »utrujenostjo«? Ali celo lenobo?

Ali pa kaže krivdo vendarle iskati (tudi) pri političnih elitah? Pri klasičnem suverenu, ki mu »utrujeni« in nezainteresirani volivke in volivci ustrezajo bolj kot aktivni državljanke in državljani?

In zakaj do takega in podobnega razmišljanja prihaja predvsem v času volitev? Ne nazadnje so volitve samo drobec tega, kar obsega »družbena pogodba«; samo eden njenih »udov«.

*

V pričujočem zvezku bolj ali manj neposredno odgovarjamo le na nekaj teh vprašanj. Bolj kot (sicer nujna) načelna vprašanja te vrste so nas zanimali primeri dobre prakse aktivnega državljanstva. Primeri, ki se raztezajo od manifestov do procesov, v katerih je prakticiranje državljskih pravic in dolžnosti preraslo v *državljski pogum*. To nas je zanimalo tudi zato, ker smo želeli dokazati, da splošni pojmi, kot na primer »volilna utrujenost« niso samo površni, temveč tudi zavajajoči in nevarni. Bolj ko o tem razmišljamo, bolj postaja jasno, da je odločitev za aktivno državljanstvo ena najtežjih v človeškem življenju. Pa ne le zato, ker običajne politične elite težko prenašajo državljske iniciative, temveč tudi zato, ker podobno kot prakticiranje popolne demokracije tudi aktivno državljanstvo terja soglasje absolutne večine državljanek in državljanov. Nezanemarljivo vlogo pri tem igra tudi vzgoja, ki je bila v Sloveniji, podobno kot v veliki večini drugih demokratičnih držav, doslej bolj ali manj formalistična oz. so jo nekateri zamešali ali zavestno zamenjevali državljansko z domovinsko vzgojo. Podobno velja za vsebinska vprašanja, ne glede na to, ali se z njimi seznanjamo v okviru zgodovinopisja ali sociologije. V obstoječih kurikulumih je namreč vse preveč nebistvenih podatkov ali splošnih konceptov. Kar izrazito manjka, so konkretna spoznanja o tem, kako si lahko pridobimo:

- sposobnost za razumevanje družbe in njenih akterjev (posameznikov ali skupin);
- sposobnost za usklajevanje različnih, neredko nasprotujočih si idej in stališč;
- sposobnost za izražanje dvoma o določenih političnih odločitvah;
- predvsem pa sposobnost za aktivno vključevanje v reševanje skupnih zadev.

Prav tako vzgoja za aktivno državljanstvo ne more biti omejena na en sam kurikulum, predvsem pa je neučinkovita brez vsakdanjega zgleda izpostavljenih predstavnikov demokratične oblasti ...

DAN 25 -----

.....

DAN 26 -----

.....

DAN 27 -----

Tudi zaradi slednjega bodo uporabnice in uporabniki v nadaljevanju našli nekaj primerov literarne tematizacije tega vprašanja. Prepričani, da nam dobra zgodba, v kateri na tak ali drugačen način trčimo na *državljsko zavest* in *moralno odgovornosti* posameznikov, lahko o obravnavanem vprašanju pove več kot kopica učbenikov, smo izbrali nekaj odlomkov iz del pisateljic in pisateljev (Milan Kundera, Azar Nafisi, Martin Niemöller, Anthony Burgess, Igor Torkar, Heinrich Böll), ki niso samo dobri pisci, temveč tudi aktivne državljanke in aktivni državljani ...

Tako kot Émile Zola, ki se je konec devetnajstega stoletja zavzel za francoskega oficirja judovskega porekla, ki so ga antisemitski štabni častniki francoske vojske po krivem obtožili vohunstva oz. izdaje vojaških skrivnosti. S svojim znamenitim spisom *J'accuse!* (*Obtožujem!*, 1898) namreč ni le protestiral proti krivični obtožbi in zaprtju nedolžnega vojaka, temveč je v zavzemanju za osebno svobodo sodržavljana tvegala omejitve svojih osebnih svoboščin. Tudi zato je iz Francije pobegnil v Anglijo in se od tam še naprej zavzemal za izpustitev oz. pravično sojenje štabnemu oficirju Alfredu Dreyfusu. Zola kot takrat že precej znan in ugleden avtor se s tem ni izpostavil samo posmehu in grozljam, temveč je tvegala tudi svoje življenje. Množice, katerih antisemitizem je vojaški aparat s pridom izkoriščal, da bi zakril lastno nesposobnost, so bile namreč razjarjene do skrajnosti, njihov bes pa najbolje ponazarja pisanje Zolajevega nacionalističnega kolega Mauricea Barresa. Le-ta je namreč Dreyfusa preimenoval v judeža in izdajalca, čigar obraz izdaja tujca, ki si ne zasluži življenja v nobeni družbi. Braniti moža, ki mu javnost na vsakem koraku grozi s smrtjo, in to narediti javno, s 300.000 kopijami pisma predsedniku Republike, je bilo na višku nacionalistične histerije več kot pogumno dejanje. In če temu dodamo še Zolajevo zavzemanje za dediščino razsvetljenstva, ki je bila zaradi stote obletnice francoske revolucije (1789) še posebej aktualna, potem *J'accuse!* skoraj ni mogoče razumeti drugače kot poziv za obrambo bistva republikanske dediščine. V tem primeru za ohranitev sistema, v katerem je prav vsaka stvar družbe tudi javna stvar (*Res Publica*) in potemtakem stvar vsakega državljana. Tudi zato smo Émila Zolaja izbrali za botra vseh kasnejših aktivnih državljanek in državljanov moderne dobe.

»Če se ne boš odločil(a) zame, te bom zapustila ...
Tvoja demokracija«

Je prolog, ki razkriva bistvo aktivnega državljanstva ... Demokracija namreč ni nekaj, kar je pridobljeno enkrat za vselej. Najboljši primer zato je vzpon nacizma v času nemške Weimarske republike. Spomnimo se: v Weimarju, slikovitem mestecu na severovzhodu današnje Nemčije, so nemški poslanci kmalu po prvi svetovni vojni sprejeli prvo republikansko ustavo. Ustavo, ki je oblast razdelila med cesarja, ki je sedaj dobil »zgolj« predsedniška pooblastila, in ljudstvo. Ljudi, vajene popolne oblasti posameznika oz. majhne elite, je nova pridobitev spravljala v precejšnjo negotovost, še posebej, ker sta se vlada in parlament morala spopasti z nezavidljivo gospodarsko in politično dediščino. Nemško gospodarstvo je bilo zaradi izjemno velikih vojnih odškodnin, ki jih je bilo treba izplačati državam zmagovite koalicije, v velikih težavah, negotovost pa so stopnjevale neskončne razprave v parlamentu, ki je bil zato videti izrazito neodločen. Če temu prištejemo močan vpliv nemške vojske, ki je še leta po izteku vojne nemškim komunistom in socialdemokratom očitala, da so z organiziranjem revolucije po zgledu ruskih sovjetov prispevali k porazu, situacija nikakor ni bila rožnata. Predvsem pa so to bile razmere, ki so omogočile zlom mlade demokracije in obnovo popolne oblasti enega samega človeka. Cesarja je sedaj sicer zamenjal kancler, toda v procesu sprejemanja odločitev ni bilo razlike. Česar ni odločil ali vsaj odobril firer, to se ni nikoli zgodilo.

DAN 29 -----

.....

DAN 30 -----

.....

DAN 31 -----

Skratka, demokracija, ki se je še sredi dvajsetih let prejšnjega stoletja kazala kot nekaj samoumevnega, se je v pičlih šestih letih spremenila v najhujši, v svoji uničevalnosti pa žal tudi najbolj učinkovit totalitaristični režim, kar jih pomni človeška zgodovina.

Nauk te zgodovinske refleksije je torej več kot očiten.

Demokracija je proces, ki – podobno kot vse, kar traja in se zato mora razvijati – zahteva trajno nego. Kot vsaka druga dragocena stvar, znanje, talent, iznajdljivost, ali kakor tudi vsak odnos, na primer navezanost otrok na starše in obratno, ali ljubezensko razmerje ..., tudi demokracija potrebuje stalno nego in zanimanje. Če je ne negujemo, tudi demokracija lahko ugasne. In eden najboljših načinov za vzdrževanje, za ohranjanje kondicije demokracije, je naše aktivno sodelovanje pri reševanju skupnih zadev vsakokratne skupnosti. To velja tako za večstanovanjsko hišno skupnost, naselje, mesto, državo kakor za zvezo držav, kot je Evropska unija. Če se ne bomo udeležili sami, bo to namesto nas storil nekdo drug, in ta ne bo vedno deloval v našem interesu.

Najboljši dokaz za to so politične in gospodarske elite v hitro spreminjajočih se državah, kot je Slovenija. V državah, katerih pripadnice in pripadniki so v zadnjem četrt stoletja pridelali več zgodovine, kot je lahko prebavijo, v državah, ki so šele nedavno znova ali prvič zares okusile demokracijo. V državah, katerih državljanke in državljani še nimajo veliko demokratičnih izkušenj, zato njihovi demokratični senzori še niso dovolj izostreni in zato ogroženost demokracije zaznajo veliko kasneje kot njihovi sodobniki v državah z bogato demokratično tradicijo.

Tudi zato se nam zdi izraz »aktivno državljanstvo« boljši od izraza »odgovorno državljanstvo«, ki je prav tako v rabi. Prav tako uporaben je pojem »participativno državljanstvo«, čeprav se v tem primeru aktivnost prevede v sodelovanje, sodelovanje pa je za mlade demokracije premalo. Vprašanje, če je za dolgoročno preživetje demokracije sodelovanje sploh dovolj.

Kot bodo pokazale epizode, ki smo jih izbrali zato, da bi ponazorili pomen aktivnega državljanstva, je redno, vsakodnevno sodelovanje pri upravljanju družbe velikokrat celo predpogoj za njeno preživetje. Spomnimo se samo vrste posameznikov in posameznikov, ki so dozorevali ob spoznanju, da podivjani rasizem in z njim povezan genocid nad judovskim in vzhodnoevropskim prebivalstvom terja tudi njihovo jasno opredelitev in njihovo aktivno udeležbo v uporabi proti največjim sovražnikom odprte družbe.

DAN 32 -----

.....

DAN 33 -----

.....

DAN 34 -----

DAN 35 -----

DAN 36 -----

DAN 37 -----

DAN 38 -----

.....

DAN 39 -----

.....

DAN 40 -----

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO: DROBCI

EPIZODA I

Zakintos

Vzhodnogrški otok Zakintos si našo pozornost zasluži iz najmanj dveh razlogov. Glavno mesto otoka (Zakintos ali Zante) je bilo pred potresom leta 1953 znano po svoji izredni lepoti in bogastvu. Ljubitelji so ga celo krstili za vzhodne Benetke. Drugi, bistveno bolj pomemben razlog za njegovo vključitev v naš nabor pa predstavlja epizoda iz druge svetovne vojne. Po italijanski kapitulaciji leta 1943 so otok zasedli Nemci, ki so kmalu po prihodu zahtevali seznam otoških Judov. Župan Zakintosa Laukas in nadškof Krisostomos sta jim po krajšem premisleku izročila seznam, na katerem pa sta bili samo njuni imeni. Istočasno so otočani svoje judovske sosede poskrili po kmetijah v notranjosti otoka in na ta način rešili vseh 275 judovskih prebivalcev tega otoka. Omenjena epizoda je eden zelo redkih primerov reševanja celotne judovske skupnosti. Običajno so sosedge, članice in člani odporniških gibanj, cerkveni dostojanstveniki, redovnice ... rešili otroke, v najboljšem primeru cele družine ... Reševanje celotne skupnosti na Zakintosu lahko enačimo z javnim uporom, in to se je v zgodovini dogajalo zelo zelo redko.

DAN 41 _____

EPIZODA II

Letaki Bele vrtnice

Organizacija Bela vrtnica je bila neformalna skupina protinacistk in protinacistov, ki so jo v Münchnu leta 1942 ustanovili študentke in študenti Univerze Ludvika Maksimiljana. Na zasebnih pogovorih so razpravljali o družbenih problemih tedanje Nemčije, z različnimi letaki pa so samoiniciativno vstopili v javno družbeno sfero. Jedro skupine je bilo sestavljeno iz petih študentov in profesorja filozofije. Poleg somišljenic in somišljenikov oz. podpornic in podpornikov so imeli v Hamburgu tudi sestrsko skupino ter razvejano mrežo aktivistk in aktivistov, sodelavcev, ki so skrbeli za razširjanje letakov in tudi sicer razširjali kritična stališča do nacističnega režima. Skupina je napisala in razširila šest letakov, sedmi pa je ostal nedokončan. Z letaki so spodbujali ljudi k pasivnemu uporju proti nacistični oblasti, prikazovali delovanje oblasti in opozarjali na nečlovečnost nacionalsocialistične družbe. Poglavitni cilj njihovega gibanja je bil odpor proti Hitlerjevi diktaturi, ki se je kazala skoz vrsto omejitev; med drugim tudi v omejitvi študijskih možnosti za mlade, ki niso bili člani Hitlerjeve mladine (*Hitlerjugend*). Ciljna skupina članic in članov Bele vrtnice so bili študentke in študenti ter dijakinje in dijaki, ki bi se po njihovem mnenju morali vsaj pasivno upreti nacizmu.

DAN 42 -----

Pri razdeljevanju šestega letaka (18. 2. 1943) je policija ujela Hansa in Sophie Scholl, nosilna člana skupine, poleg njiju pa so aretirali še Hansa Probsto. Po izjemno hitrem sodnem postopku, trajal je namreč samo pet dni, so konec februarja 1943 vse tri usmrtili. Naslednje usmrtitve so sledile v času med aprilom in oktobrom 1943. Procesni proti posameznim aktivistom in sodelavcem so potekali vse do leta 1945. Večinoma so bili obtoženi priprave na veleizdajo, hitri sodni procesi brez možnosti pomilostitve pa so služili kot opozorilo morebitnim drugim nasprotnikom režima.

Kadar človek čaka, da začne nekdo drug, potem naj se zaveda, da se bodo začeli bolj in bolj, neustavljivo približevati glasniki maščevalne Nemeze, in potem bo tudi poslednja žrtev nesmiselno vrženo v žrelo demona. Zato se mora kot pripadnik krščanske in zahodne kulture vsak posameznik odgovorno in zavestno braniti v tej zadnji uri, kolikor se le more, in delovati proti biču človeštva, proti vsakemu njemu podobnemu sistemu absolutne države. Pasivno se upirajte – upirajte! –, kjer koli se že nahajate, preprečite nadaljnje delovanje tega brezbožnega vojnega stroja, preden bo prepozno, preden postanejo kupi ruševin še zadnja mesta, kot se je to zgodilo s Kölnom, in preden nekje še zadnja narodova mladost izkrvavi za utvaro nekakšnega podčloveka. Ne pozabite, da si sleherni narod zasluži takšno vodstvo, kakršno dopušča!

*

Zakaj vam razlagamo vse to, kar že sami veste; in če ne poznate teh, pa poznate druge hude zločine strašnega podčloveštva? Zato, ker se tukaj dotikamo vprašanja, ki se globoko tiče nas vseh in mora dati vsakomur misliti. Zakaj se nemško ljudstvo, glede na vse te ostudne in človeka nevredne zločine, obnaša tako apatično? Malokoga skrbi za to. Dejstvo je sprejeto kot tako in dano *ad acta*. In zopet spi nemški narod v svojem ravnodušnem neumnem spancu še naprej in daje tem fašističnim zločin pogum in priložnost, da pobijajo naprej – in ti to delajo. Naj bi bil to znak za to, da so Nemci v svojih najprimitivnejših človeških čustvih posuroveli, da nobena struna ne krikne rezko zaradi takšnih dejanj, saj so padli v smrtonosni spanec, iz katerega se ne prebudijo nikoli? Tako se zdi in gotovo tudi je, če se Nемец končno ne zbudi iz te apatičnosti, če ne protestira, kjer koli lahko, proti tej zločinski klikli, če ne sočustvuje s sto tisoči žrtev. Ne samo, da mora občutiti sočutje, ne, še več – *sokrivdo*. Kajti s svojim apatičnim obnašanjem šele omogoči tem temnim ljudem takšno ravnanje, prenaša to »vlado«, ki si je na ramena naložila neskončno krivdo; ja, sam je kriv, da je ta sploh nastala! Vsak se želi takšne sokrivde oprati, vsak to stori in nato zaspi z najboljšo mirno vestjo. Ampak ne more si oprostiti, kajti vsak je *kriv, kriv, kriv*. Toda ni še prepozno: ta najodvratnejši izrodek vlade je mogoče spraviti s sveta in prekiniti z nalaganjem krivde na svoja ramena. V zadnjih letih so se nam oči popolnoma odprle in zdaj vemo, s kom imamo opravka, zdaj je skrajni čas, da to rjavo hordo iztrebimo. Do izbruha vojne je bil večji del nemškega naroda zaslepljen, nacionalsocialisti se niso kazali v njihovi pravi podobi, toda sedaj, ko smo jih prepoznali, mora biti edina in najvišja dolžnost, ja, sveta dolžnost vsakega Nemca, uničiti te zverine.

*

Številni bralci teh letakov ali vsaj velika večina si ni na jasnem, kako naj bi izvršili odpor. Ne vidijo nobenih možnosti. Poskušamo vam pokazati, da je vsak v položaju, da doprinese nekaj k padcu tega sistema. Z individualističnim nasprotovanjem zagrenjenih puščavnikov ne bo mogoče pripraviti plodnih tal za padec te »vlade« ali celo pripeljati do čimprejšnjega prevrata, to je mogoče zgolj s sodelovanjem mnogih prepričanih, aktivnih ljudi, ljudi, ki so si edini, s katerimi sredstvi lahko dosežejo svoj cilj. Nimamo bogatega izbora tovrstnih sredstev, samo eno imamo na razpolago – *pasivni odpor*.

DAN 44 -----

.....

DAN 45 -----

.....

DAN 46 -----

DAN 47 -----

.....

DAN 48 -----

.....

DAN 49 -----

EPIZODA III
Martin Niemöller

*Najprej so prišli po komuniste,
vendar nisem spregovoril, ker nisem bil komunist.
Nato so prišli po sindikaliste,
vendar nisem spregovori, ker sam nisem bil sindikalist.
Nato so prišli po Jude,
in nisem spregovori, ker nisem bil Jud.
Potem so prišli pome,
vendar ni bilo več nikogar, ki bi v mojem imenu sploh lahko protestiral.*

Martin Niemöller (1892–1984) je bil nemški protestantski pastor. Sprva je podpiral nacionalsocializem, vendar je kasneje, ob začetku preganjanj drugače mislečih in ljudi, ki niso bili arijske rase, spremenil mnenje in ostro protestiral proti dejanjem oblasti. Zaradi tega je bil leta 1937 aretiran in sedem mesecev zaprt, takoj po izpustitvi pa znova aretiran in zaprt v koncentracijsko taborišče Sachsenhausen in nato še v Dachau. Zavezniški vojaki so ga skupaj z drugimi taboriščniki osvobodili šele 5. maja 1945. Po vojni je znova deloval kot pastor, obenem pa sestavil tudi Stuttgartsko deklaracijo krivde, v kateri nemške Cerkve priznavajo, da niso naredile dovolj proti nacizmu.

DAN 50 _____

Heinrich Böll – *Irski dnevnik*

Ambulantni politični zobozdravnik

Pila sva in šele po šesti čaši piva je Padraic zbral pogum in me povprašal, kar me je že tako dolgo želel vprašati.

»Povej no,« je tiho rekel, »Hitler – po mojem – ni bil – tako slab človek, samo da je šel – tako se mi zdi – malo predaleč.«

Moja žena mi je spodbudno prikimala: »Le daj,« je tiho rekla po nemško, »nikar ne odnehaj, izpuli mu zob do konca.«

»Saj nisem zobozdravnik,« sem tiho rekel ženi, »in nič mi ni več do tega, da bi zvečer hodil v bar: kar naprej moram puliti zobe, zmerom iste, sit sem tega.«

»Splacha se,« je rekla žena.

»Dobro me poslušaj, Padraic,« sem prijateljsko rekel, »mi natanko vemo, kako daleč je šel Hitler, stopal je čez trupla veliko milijonov Židov, otrok...«

Padraicov obraz je bolešno trznil. Dal si je bil prinesiti sedmo pivo in žalostno rekel: »Škoda, tudi ti si se dal premamiti angleški propagandi, škoda.«

Pustil sem pivo nedotaknjeno: »Pusti mi,« sem rekel, »dovoli da ti izpulim zob; mogoče bo malo bolelo, ampak mora biti. Šele potem boš zares fejest fant; pusti si popraviti zobovje, saj se že tako ali tako zdim sam sebi kot ambulantni zdravnik.«

»Hitler je bil,« sem rekel in povedal sem vse. Bil sem že navajen, že spreten zobozdravnik, in če je človeku pacient simpatičen, počneš to še previdneje, kakor če delaš to samo z golo rutino, samo z občutkom dolžnosti. Hitler je bil, Hitler je počel, Hitler je govoril ... – Padraicov obraz je trzal čedalje bolj bolešno, vendar sem bil jaz naročil viski, nazdravil sem Padu, on je pogoltnil, malo mu je zagrgalo v goltancu.

»Je hudo bolelo?« sem previdno vprašal.

»Ja,« je rekel, »to boli in nekaj dni bo trajalo, preden bo ves gnoj zunaj.«

»Ne pozabi splakovat, in če boš imel bolečine, pridi k meni, saj veš, kje stanujem.«

»Vem, kje stanuješ,« je rekel Pad, »in zagotovo bom prišel, ker me bo zagotovo bolelo.«

»Vseeno je dobro,« sem rekel, »da je zunaj.«

Padraic je molčal. »Popijeva še enega?« je žalostno vprašal.

»Ja,« sem rekel, »Hitler je bil ...«

»Nehaj,« je rekel Padraic, »nehaj, prosim te, živec je čisto razkrit.«

»Lepo,« sem rekel, »potem bo kmalu mrtev, popijva še enega.«

»Kaj ti nisi nikoli žalosten, ko ti izpulijo zob?« je utrujeno vprašal Padraic.

»Prvi trenutek že,« sem rekel, »potem pa sem vesel, če se ne gnoji več.«

»Le da je tako neumno,« je rekel Padraic, »ker zdaj sploh ne vem več, zakaj imam Nemce tako rad.«

»Moraš jih imeti rad ne *zaradi* Hitlerja,« sem tiho rekel, »temveč *kljub* njemu. Nič ni bolj mučnega, kakor če kdo svojo simpatijo do tebe napaja iz virov, ki so ti sumljivi; Če je bil tvoj ded vlomilec in ti spoznaš nekoga, kateremu se zdiš strašno prijeten človek, *zato* ker je bil tvoj ded vlomilec, je to mučno; drugim spet se zdiš prijeten človek, ker nisi vlomilec, ti pa bi rad, da bi se jim zdel prijeten, četudi bi bil vlomilec.«

Prišla je osma čaša piva: naročil jo je bil Henry, Anglež, ki je tu vsako leto preživljal dopust.

Heinrich Böll (1917–1985), nemški pisatelj, kritik in Nobelov nagrajenec za literaturo (1972). Že v mladosti je nasprotoval nacizmu, se izmikal članstvu v Hitlerjevi mladini, nato pa bil vpoklican v nemško vojsko (1939–1945). Po vojni je začel objavljati svoja dela v revijah in časopisih, izdal pa je tudi več romanov. V svojih delih se je spoprijemal s temami, ki se nanašajo na vojno, nacizem in holokavst, hkrati pa je želel opozoriti, da je treba za te dogodke prevzeti odgovornost.

DAN 52 -----

DAN 53 -----

DAN 54 -----

DAN 55 -----

DAN 56 -----

DAN 57 -----

MANIFESTI IN AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO

EPIZODA I

Manifest 121

Deklaracija o pravici do nepokorščine v alžirski vojni

(objavljeno septembra 1960 v *Vérité-Liberté*, št. 4)

Vojna v Alžiriji (1954–1962) je svoj prolog doživela 8. maja 1945, na dan, ko naj bi zavladal mir, na dan formalno zadnjega dejanja druge svetovne vojne v Evropi, na dan brezpogojne vdaje nemške vojske.

»Muslimansko prebivalstvo, Arabci in Berberi, je odšlo na ulice, zlasti v Kabiliji, na področju Setifa, da bi pozdravilo zmago in zahtevalo izpolnitev obljub o samoupravi in neodvisnosti, ki so med vojno dobili od najvišjih predstavnikov Francije in generala de Gaulla. Manifestanti so nosili bele alžirske narodne zastave s polmesečem in zvezdo, ki so bile prepovedane in preganjane, ter velike transparente, na katerih je bilo napisano: »Naj živi neodvisna Alžirija, proč s kolonializmom.« Ko je policija skušala iztrgati manifestantom zastave in transparente, je neki policist streljal in s tem sprožil krvav obračun med množico in predstavniki oblasti. Ko se je morala množica umakniti pred napadi policije, je obležalo na bojišču 29 mrtvih in večje število ranjenih Alžircev. Padlo je tudi nekaj evropskih priseljencev, ki so sodelovali v napadih na Arabce. Vest o dogodku v Setifu se je naglo razširila po vsej okolici. Še isti dan so francoske oblasti razglasile obsedno stanje in obračunale z vsakim Arabcem, ki so ga zalotile na ulici. [...] Mnogi evropski priseljenci so z vso vnemo sodelovali v tem pokolu, ko je po oceni Alžircev samo v enem dnevu padlo kakih 40.000 žrtev.«⁷

Čeprav kasnejše, bolj konservativne ocene govorijo o precej manjšem številu žrtev in ne pozabijo zamolčati nasilja nasprotne strani, pa vendarle ostaja dejstvo, da je prav ta masaker začrtal koordinate celotnega boja za neodvisnost. Dan zmage proti zunanjemu sovražniku je bil tako hkrati dan, ko se ni bilo več mogoče slepiti o napetosti, ki je vladala med matično Francijo in njeno najstarejšo veliko kolonijo. Alžirija je bila v določenem smislu več kot kolonija: bila je preblizu in v njej je živelo preveč Francozov, da ne bi bila razumljena kot sestavni del francoske države in naroda. Bila je prepomembna, da bi jo Francija zlahka izpustila iz rok, zaradi njenega posebnega statusa pa je bila tudi vojna v Alžiriji več kot izoliran spopad dveh strani.

⁷Zdravko Pečar, *Alžirija v plamenih*, DZS, Ljubljana 1959, str. 18-19.

Vojna je bila trojna vojna. Spopadli sta se Francija in Alžirija, spopadli sta se dve Alžiriji, spopadli sta se dve Franciji.

Zadnji od treh spopadov je dobil ime »vojna peticij« – in prav v to vojno se vpisuje Manifest 121, peticija 121 francoskih pisateljev, filozofov, zgodovinarjev, filmskih režiserjev in drugih intelektualcev. Besedilo ni edino te vrste, umešča se v niz javnih kolektivnih prispevkov, v katerih so se spopadli podporniki ohranitve »francoske Alžirije« in tisti, ki so Alžiriji prvi priznali pravico do samoodločbe. Ni edino te vrste, a je najbolj znamenito – seznam podpisnikov se namreč bere kot sprehod po muzeju francoske kulture: Jean-Paul Sartre, Maurice Blanchot, Simone de Beauvoir, Alain Robe-Grillet, Andre Bréton, Jean-Pierre Vernant, Claude Lanzmann, Alain Resnais, François Truffaut in mnogi drugi, ki so ugotavljali, da se ...» v Franciji [...] razvija zelo pomembno gibanje« in da ...

.....

DAN 58

.....

DAN 59

DAN 60 -----

.....

DAN 61 -----

.....

DAN 62 -----

... je nujno, da se francoska in mednarodna javnost o njem bolje informirata, saj bi nas moral nov preobrat v alžirski vojni voditi k temu, da ne bi pozabili, ampak bolje videli globino krize, ki se je začela pred šestimi leti.

Vse številnejši Francozi so preganjani, zaprti in obsojani, ker so zavrnilo sodelovanje pri tej vojni ali prišli na pomoč alžirskim borcem. Njihove razloge izkrievljajo njihovi nasprotniki, tisti, ki naj bi jih branili, jih omilijo, na splošno pa ostajajo nerazumljeni. Vendar pa ne zadostuje, če rečemo, da je njihov upor proti državnim oblastem vreden spoštovanja. Protest ljudi, katerih čast in upravičena ideja, ki jo imajo o resnici, sta ponižani, ima pomen, ki presega okoliščine, v katerih se je vzpostavil, in ga velja znova premisliti, kakršen koli že bo izid teh dogajanj.

Boj, ki ga Alžirci bojujejo bodisi z vojaškimi bodisi z diplomatskimi sredstvi, ni zanje prav nič dvoumen. To je vojna za nacionalno neodvisnost. Toda: kakšna je njegova narava za Francoze? To ni vojna proti tujcem. Ozemlje Francije ni bilo nikoli ogroženo. Še več: bojujejo se proti ljudem, ki naj bi jih država imela za Francoze, ki pa se bojujejo prav za to, da bi to prenehali biti. Ne zadostuje reči, da gre za osvajalno in imperialistično vojno z dodatkom rasizma. Vse to je navzoče v vsaki vojni – dvoumnost pa vztraja.

Dejansko je država z odločitvijo, ki tvori temeljito zlorabo, najprej mobilizirala celotne razrede državljanov, da bi dosegla, kar je imela za operacijo policije proti zatirani populaciji, ki se je uprla le zaradi skrbi za dostojanstvo, saj zahteva, da bi se jo končno pripoznalo kot neodvisno skupnost.

Alžirska vojna, ki ni ne osvajalna, ne »nacionalno obrambna«, ne državljanska, je postopoma postala akcija vojske in neke kaste, ki ne želi popustiti pred vstajo, katere smisel se zdi pripravljena prepoznati celo civilna oblast, ki se zaveda splošnega sesutja kolonialnih imperijev.

Predvsem volja vojske je danes tista, ki nadaljuje ta zločinski in absurdni boj. Ta vojska v politični vlogi, ki ji jo dajejo njeni visoki predstavniki, včasih odprto in nasilno deluje zunaj vsake legalnosti in s tem izdaja naloge, ki ji jih je zaupala celotna dežela. S tem, ko državljanke v svojih vrstah sili, da sodelujejo pri uporniški in nečastni nalogi, narod kompromitira in tvega, da ga bo pokvarila. Moramo res opozarjati, da je v Evropi petnajst let po sesutju hitlerjanske ureditve francoskemu militarizmu uspelo znova vzpostaviti mučenje kot institucijo, in to zaradi potreb takšne vojne?

V teh okoliščinah se je veliko Francozov začelo spraševati o smislu tradicio-

nalnih vrednot in dolžnosti. Kaj je državljanska zavednost, če v določenih okoliščinah postane sramotna podložnost? Kaj ne obstajajo primeri, ko zavrnitev poslušnosti postane sveta dolžnost in »izdaja« pomeni pogumno spoštovanje resničnega? Ali upor proti vojski ne pridobi novega pomena takrat, ko se po volji tistih, ki jo uporabljajo kot instrument rasistične ali ideološke dominacije, vojska vzpostavi kot odprt ali prikrit upor proti demokratičnim institucijam?

Že od začetka vojne se zastavlja ugovor vesti. Normalno je, da je ta ugovor potem, ko se je vojna nadaljevala, prevzel konkretne oblike z vedno številčnejšimi dejanji nepokorščine, dezertiranja in zaščite ter pomoči alžirskim borcem. Svobodna gibanja so se razvijala na obrobju vseh uradnih političnih strank, brez njihove pomoči in nazadnje kljub njihovem ugovarjanju. Še enkrat več se je zunaj okvirov in besed vzpostavljenega reda s spontanim uzaveščenjem rodil upor, ki je iskal in izumil oblike delovanja in sredstva boja glede na novo nastalo situacijo. Politične skupine in mnenjski časniki so soglasno, bodisi zaradi inercije ali doktrinalne plašnosti bodisi zaradi nacionalističnih ali moralnih predsodkov, zavrnilo razumevanje za smisel in resnične zahteve tega gibanja.

Spodaj podpisani menimo, da se mora vsak od nas izreči o dejanjih, ki jih je odsej nemogoče predstaviti kot kronike individualnih avantur; da imamo dolžnost intervenirati – glede na naš položaj in z lastnimi sredstvi – ne zato, da bi delili nasvete ljudem, ki se morajo osebno odločiti glede tako resnih vprašanj, ampak da bi od tistih, ki jih obsojajo, zahtevali, da se ne pustijo ujeti v dvoumnost besed in vrednot. Zato razgllašamo:

- Spoštujemo in imamo za upravičeno zavrnitev vpoklica k orožju proti alžirskemu ljudstvu.
- Spoštujemo in imamo za upravičeno vedenje Francozov, ki presodijo, da je njihova dolžnost nuditi pomoč in zaščito Alžircem, zatiranim v imenu francoskega ljudstva.
- Zahteva alžirskega ljudstva, ki na odločilen način prispeva k uničenju kolonialnega sistema, je zahteva vseh svobodnih ljudi.

DAN 63 -----

DAN 64 -----

DAN 65 -----

DAN 66 -----

.....

DAN 67 -----

.....

DAN 68 -----

EPIZODA II

Dva tisoč besed, namenjenih delavcem, kmetom, uradnikom, umetnikom in vsem

Dva tisíce slov, Literární listy, 27. 6. 1968:

(Literární listy, št. 18/68, 27. 6. 1968, stran 1–2)

Lista 70 podpisnikov na strani 3

»*Dva tisoč besed*« je najpomembnejše besedilo praške pomladi leta 1968. Nastalo na pobudo sodelavcev Češkoslovaške akademije znanosti, njen avtor pa je pisatelj Ludvik Vaculik. Z manifestom so želeli podpreti prizadevanja Alexandra Dubčka za demokratizacijo. Besedilo je bilo objavljeno na prvi strani kulturnega časopisa *Literární listy*, ki je izhajal v Pragi. Podpisanih je bilo 70 oseb, večinoma intelektualci različnih profilov, poleg tega pa tudi olimpijski zmagovalci, delavci, kmetje in uradniki, pa pesniki, igralci, glasbeniki in filozofi.

Praška pomlad je obdobje od januarja 1968, ko je oblast prevzel Alexander Dubček, do 21. avgusta istega leta, ko je na Češkoslovaško vdrla vojska Varšavskega pakta. Poglavitne reforme, ki jih je začel izvajati Dubček predvsem na področju gospodarstva, so bile demokratizacija in decentralizacija. Ukinjene so bile omejitve svobode govora, tiska in gibanja. Sovjetska zveza kot najvplivnejša država na vzhodni strani železne zavese je zahtevala ukinitvev reform in vrnitev v staro stanje, kjer sta imeli država in partija nadzor tako nad delom kot mišljenjem. Ker se vodstvo Češkoslovaške države in partije temu ni uklonilo, so jo okupirale vojske Varšavskega pakta. Češkoslovaška ni nudila nobenega vojaške odpora, odpor je bil le pasiven. Sovjetska vojska je zasedla celotno državo, okupacija pa je trajala praktično do leta 1989. Na obletnice zasedbe so bile pogoste demonstracije in obujanje spomina na zasedbo, najpomembnejši spominski dogodek pa je gotovo samosežig študenta Jana Palacha 16. januarja 1969, ki je svojo smrt (do katere je prišlo tri dni pozneje) posvetil neodvisni Češkoslovaški.

Najprej je življenje našega naroda ogrozila vojna. Potem so sledili slabi časi in dogodki, ki so ogrozili narodovo duševno zdravje in značaj. Večji del naroda je z velikimi upi sprejel program socializma, vendar je oblast prišla v roke napačnih ljudi. Ne bi nas tako zmotilo, da niso imeli dovolj državnih izkušenj, konkretnega znanja in nazorske razgledanosti, ko bi le bili imeli več običajne zdrave pameti in sposobnosti, da bi znali prisluhniti mnenju drugih in dopustili, da bi jih sčasoma zamenjali sposobnejši ljudje.

Komunistična stranka, ki je po vojni uživala veliko zaupanje ljudi, je to zaupanje postopoma zamenjevala za urade, dokler ni imela samo uradov in ničesar drugega. To moramo tako povedati in to vedo tudi tisti komunisti med nami, katerih razočaranje nad rezultati je tako veliko kot razočaranje ostalih. Zmotna linija vodstva je spremenila stranko iz politične stranke in idejne zveze v oblastno organizacijo, ki je bila privlačna za oblastniželjne sebičnejše, preračunljive strahopetnejše in ljudi s slabo vestjo. Njihov prihod je vplival na značaj in vedenje stranke, ki navznoter ni bila urejena tako, da bi pošteni člani lahko v njej brez škandaloznih dogodkov vplivali in jo prilagajali modernemu svetu. Mnogi komunisti so se proti temu odklonu borili, toda ni se jim posrečilo preprečiti nadaljnjih dogodkov.

Razmere v komunistični stranki so bile hkrati model in vzrok enakih razmer v državi. Parlament se je odvadil pogajati, vlada vladati in direktorji voditi. Volitve niso imele pomena, zakoni so izgubili težo. Nismo mogli zaupati svojim zastopnikom v nobenem odboru, kadar pa smo jim lahko, od njih nismo mogli ničesar želeli, ker

niso mogli ničesar doseči. Še slabše pa je bilo, da skoraj nismo mogli več zaupati niti drug drugemu. Osebna in kolektivna čast je propadla. Po pošteni poti se ni nikamor prišlo in o nekakšnem ocenjevanju na podlagi sposobnosti je bilo zastoj govoriti. Zato je večina ljudi izgubila zanimanje za splošne stvari in se ukvarja le s seboj in denarjem, pri čemer k slabosti razmer spada tudi to, da se danes niti na denar ne da zanesti. Poslabšali so se odnosi med ljudmi, izgubilo se je veselje do dela, skratka, nad narod so prišli časi, ki so ogrozili njegovo duševno zdravje in značaj.

Za današnje stanje smo odgovorni vsi, še bolj pa komunisti med nami, a glavno odgovornost imajo ti, ki so bili del ali orodje nekontrolirane moči. To je bila moč trmaste skupine, s pomočjo strankarskega aparata iz Prage razširjena do vsakega okraja in občine. Ta aparat je odločal, kaj kdo sme in česa ne sme delati, vodil je združnikom zadruga, delavcem podjetja in občanom narodne odbore. Nobe- na organizacija, niti komunistična, ni v resnici pripadala svojim članom. Glavna krivda in največja zmeta teh oblastnikov je, da so svojo voljo uveljavljali kot voljo delavstva. Če bi tej zmoti hoteli verjeti, bi morali danes delavce kriviti za padec našega gospodarstva, za zločine nad nedolžnimi ljudmi, uvedbo cenzure, ki je preprečila, da bi se o vsem tem pisalo, delavci bi bili krivi zmotnih investicij, izgube poslov, pomanjkanja stanovanj. Nihče razumen v tako krivdo delavstva seveda ne bo verjel. Vsi vemo, še posebej pa vsak od delavcev, da delavstvo ni odločalo o praktično ničemer. Delavske funkcionarje je postavil nekdo drug. Medtem ko so si mnogi delavci domišljali, da vladajo, je v njihovem imenu vladal posebej vzgojen sloj funkcionarjev strankarskega in državnega aparata.

DAN 70

Resnica torej ne zmaga, resnica enostavno ostane, ko je vse ostalo zapravljeno. Tako da ni razloga za narodno zmagoslavje, je le razlog za novo upanje.

V zadnjem času so ljudje vznemirjeni, ker se je proces demokratizacije ustavil. Ta občutek je deloma pojav utrujenosti zaradi razburljivega dogajanja, deloma odgovarja dejstvu: pretekla sezona presenetljivih odkritij, visokih odstopov in opojnih pojavov neobičajne besedne smelosti. Tekma moči se je ponekod le skrila, bojuje se za vsebino in besedilo zakona, za obseg praktičnih korakov.

Praktična kakovost prihodnje demokracije je odvisna od tega, kaj se bo zgodilo s podjetji in v podjetjih. Pri vseh naših diskusijah smo na koncu v rokah gospodarstvenikov. Dobre gospodarstvenike je treba iskati in povišati. Res je, da smo v primerjavi z razvitimi deželami vsi slabo plačani in nekateri še slabše. Pod navidezno dolgočasnimi naslovi se v časopisih skriva odraz zelo trdega boja za demokracijo in položaje.

Zahtevajmo odhod ljudi, ki so zlorabili svojo moč, poškodovali javno lastnino, ravnali nepošteno ali kruto. Treba je iznajti načine, kako jih primorati k odhodu. Na primer: javna kritika, resolucije, demonstracije, demonstracijske delovne brigade, zbiranje prispevkov za njihovo pokojnino, stavka, bojkot njihovega vhoda.

DAN 71 -----

DAN 72 -----

DAN 73 -----

DAN 74 -----

DAN 75 -----

DAN 76 -----

DAN 77 -----

EPIZODA III

Listina 77

Listina 77 je nastala konec leta 1976, objavljena pa je bila 6. januarja 1977, skupaj s prvimi 242 podpisniki. Besedilo je deloma spodbudila aretacija članov glasbene skupine The Plastic People of the Universe, ki so v obdobju po praški pomladi organizirali več festivalov alternativne (zahodne) glasbe. Na enem izmed koncertov so bili člani skupine pridržani, obiskovalce koncerta pa je policija zaslišala.

Tudi zato eden glavnih poudarkov listine velja svobodi govora in mišljenja. Nasprotujejo metodam omejevanja širjenja idej, tako omejevanju v medijih kot tudi obtožbam kriminalnih dejanj, ki so jih deležni kulturni ustvarjalci in v katerih se v resnici skriva nasprotovanje idejam, ki jih umetnik razširja skozi svoja dela ali glasbo. Nasprotujejo državnemu nadzoru nad duhovniki, saj je tako omejena svoboda veroizpovedi, državnemu nadzoru nad mediji in uradno estetiko, pa tudi omejevanju svobode dela, gibanja ali ustvarjanja zaradi nazorov, ki so bili v tedanji politiki nezaželeni ali so celo veljali kot odklonski. *Listina* kritizira sistem odločanja in urejanja vseh stvari znotraj partijske hierarhije, ne pa po zakoniti poti odločanja, kritizira neobstoje neodvisnih institucij, kot so na primer nestransko sodstvo ali druge organizacije. Nasprotuje nadzоровanju življenja prebivalcev, predvsem njihove zasebne sfere.

Avtorji *Listine 77* se ne vidijo kot opozicija oblasti ali politični dejavnosti, pač pa kot civilna iniciativa, ki naj bi služila splošnemu interesu ter predvsem opozarjala na kršenje človekovih pravic in mednarodnih zavez.

Glavni pobudniki, zagovorniki in podpisniki so bili Václav Havel, kasnejši predsednik Češkoslovaške, filozof Jan Patočka in pisec Jiří Hájek. Oblasti so listno zaplenile, podpisnike pa so aretirali, izgubili so službe ali vozniška dovoljenja. Nekaterim so celo odvzeli državljanstvo in niso imeli več pravice prebivati na Češkoslovaškem. Uradni mediji so avtorje in podpisnike označili kot reakcionarno buržoazijo in kontrarevolucionarje, močna pa je bila tudi kampanja proti *Listini* v kulturnih in časopisnih krogih. *Listina* je bila označena kot protidržavna in protiljudska, dobila pa je tudi svojo Anticharto, ki je nastala v Komunistični partiji in prav tako pridobila približno dva tisoč podpisnikov.

Približno 300 podpisnikov je zaradi pritiska oblasti emigriralo v tujino, šest vodilnih predstavnikov pa je bilo obsojeno na zaporne kazni v dolžini do petih let, med njimi tudi Václav Havel.

Čeprav je bila *Listina 77* zaplenjena in je bilo njeno posedovanje prepovedano, je še naprej krožila med ljudmi.

Leta 1992 se je skupina poskušala preoblikovati v politično stranko, vendar do tega zaradi različnih nazorov njenih nekdanjih podpisnikov in simpatizerjev ni prišlo.

Ta način opozarjanja na napake države ali sistema se je pozneje pojavil še večkrat, tako denimo kot Charter 88 v Veliki Britaniji, ki se zavzema za institucionalne spremembe v delovanju države, pa Charter 97, ki se prav tako kot *Listina 77* zavzema za spoštovanje človekovih pravic v Belorusiji in ne nazadnje Charter 08 na Kitajskem, ki je bil izdan na 60. obletnico Univerzalne deklaracije o človekovih pravicah, njen avtor, Liu Xiaobo, pa je v odsotnosti prejel Nobelovo nagrado za mir leta 2010. V njej podpisniki zahtevajo demokratizacijo države, svobodo zbiranja, tiska in govora, razdelitev oblasti in nadzor javnosti nad delom državnih uradnikov. Poleg tega pa še svobodo veroizpovedi, privatizacijo in zaščito zasebne lastnine in, kot posebej pomembno, zaščito okolja.

DAN 78 -----

DAN 79 -----

.....

DAN 80 -----

.....

DAN 81 -----

Dne 13. 10. 1976 sta bila v Zbirki zakonov ČSSR (št. 120) objavljena 'Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah' in 'Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah', ki ju je naša republika podpisala v letu 1968, potrdila v Helsinkih leta 1975 in sta stopila v veljavnost dne 23. 3. 1976. Od takrat imajo naši državljani pravice in naša država ima dolžnost, da jih upošteva.

Svobščine in pravice, ki jih ta pakta zagotavljata, so pomembne civilizacijske vrednote, h katerim so v zgodovini stremeli in se zanje trudili mnogi napredni ljudje. Njihovo uzakonjenje bo lahko pomembno pripomoglo k humanejšemu razvoju naše družbe. Zato pozdravljamo to, da je ČSSR pristopila k tem paktom.

Njihova objava pa nas z novo nujnostjo opominja, koliko osnovnih državljskih pravic velja v naši deželi do sedaj – žal – le na papirju.

Docela iluzorna je npr. pravica do svobode govora, ki jo zagotavlja 19. člen prvega pakta.

Desettisočim naših državljanov je onemogočeno delovanje na njihovem področju le zato, ker se njihovi nazori razlikujejo od uradnih nazorov. Pri tem so predmet najrazličnejših diskriminacij in šikaniranja s strani uradov in družbenih organizacij; brez kakršnekoli možnosti obrambe postajajo skorajda žrtve apartheida.

Stotisočim drugih občanov je omejena svoboda do življenja, prostega strahu (preambula prvega pakta), zato ker so prisiljeni živeti v trajni nevarnosti, saj bodo v primeru, da razodenejo svoje nazore, izgubili delo in druge možnosti.

V nasprotju s 13. členom drugega pakta, ki vsem zagotavlja pravico do izobrazbe, je neštetim mladim ljudem onemogočen študij le zaradi njihovih nazorov ali celo nazorov njihovih staršev. Nešteto državljanov mora živeti v strahu, da bi, če bi izrazili svoje prepričanje, lahko bili ali sami ali njihovi otroci ob pravico do izobrazbe.

Uveljavljanje pravice do »iskanja, sprejemanja in širjenja vsakovrstnih informacij in idej, ne glede na državne meje, v ustni, pisni, tiskani ali umetniški obliki« (2. točka 19. člena prvega pakta) je preganjano ne le izvensodno, temveč tudi sodno, pogosto za masko kriminalnih obtožb (o tem priča poleg drugega tudi proces z mladimi glasbeniki, ki pravkar poteka).

Svoboda javnega izražanja je zatrta s centralnim vodenjem vseh medijev in publikacijskih ter kulturnih aparatov. Noben politični, filozofski ali znanstveni

nazor niti umetniški izraz, ki se le malo izmika ozkemu okvirju uradne ideologije ali estetike, ne more biti objavljen, javna kritika kriznih družbenih pojavov je onemogočena; izločena je možnost javne obrambe proti neresničnim in žaljivim obtožbam uradne propagande (zakonska obramba proti »napadom na čast in sloves«, je enoznačno zagotovljena s 17. členom prvega pakta, v praksi pa ne obstaja), lažnive obtožbe se ne da izbrisati in zaman je vsak poskus doseči izboljšanje ali popravo po sodni poti, na področju duhovne in kulturne tvorbe je izločena odprta diskusija. Mnogo znanstvenih in kulturnih delavcev in drugih državljanov je diskriminiranih le zato, ker so pred leti legalno objavili oziroma javno ubesedili nazore, ki jih sedanja politika močno obsoja.

DAN 82 -----

DAN 83 -----

DAN 84 -----

.....

DAN 85 -----

.....

Svoboda verske izpovedi, poudarjeno zagotovljena z 18. členom prvega pakta, je sistematično omejena z oblastniško samovoljo; krčenje dejavnosti duhovnikov, nad njimi je trajna grožnja, da jim bodo odrekli ali da bodo izgubili državno soglasje za izvajanje njihove funkcije; eksistenčnim in drugimi sankcijami nad osebami, ki svojo versko izpoved izkazujejo z besedo in dejanjem, zatiranjem verskega pouka ipd.

Orodje omejevanje in včasih tudi popolnega tlačenja vrste državljanskih pravic je sistem dejanskega podrejanja vseh institucij in organizacij v državi političnim direktivam aparata vladajoče stranke in odločitvam politično vplivnih posameznikov. Ustava ČSSR in ostali zakoni in pravne norme ne urejajo niti vsebine, niti oblike, niti tvorbe in rabe takšnih odločitev – so predvsem zakulisni, pogosto

samo ustni, državljanom večinoma neznani in nekontrolirani, njihovi stvaritelji ne odgovarjajo nikomur, razen sami sebi in svoji lastni hierarhiji, pri čemer pa z vsako odločitvijo vplivajo na dejavnost zakonodajnih in izvršnih organov državne uprave, sodstva, znanstvenih, interesnih in vseh ostalih družbenih organizacij, drugih političnih strank, podjetij, zavodov, ustanov, uradov, šol in ostalih aparatov, pri čemer imajo njihovi ukazi prednost tudi pred zakonom. Organizacije ali državljani, ki so prišli v nasprotje z direktivo, se ne morejo obrniti k nestrankski instituciji, zato ker nobene ni. S tem so zelo omejene pravice, ki izhajajo iz 22. in 21. člena prvega pakta (pravica do združevanja in prepoved kakršnega koli omejevanja izvrševanje le-tega) in 25. člena (enaka pravica do vodenja javnih zadev) in 26. člena (preprečevanje diskriminacije pred zakonom). To stanje tako brani delavcem in ostalim zaposlenim ustanavljati strokovne in druge organizacije za obrambo svojih gospodarskih in socialnih interesov brez kakršnih koli omejitev in svobodno izkoriščati pravice do stavke (1. točka 8. člena drugega pakta).

Naslednje državljanske pravice, vključno z eksplicitno prepovedjo »svojevoljnega poseganja v zasebno življenje, v družino, dom ali korespondenco« (17. čl. prvega pakta), so zaskrbljujoče kršene s tem, da ministrstvo za notranje zadeve na najrazličnejše načine nadzira življenje državljanov, na primer s prisluškovanjem telefonskim pogovorom, v stanovanju, z nadzorovanjem pošte, osebnim zasledovanjem, hišnimi preiskavami, grajenjem mreže informatorjev iz vrst prebivalstva (pogosto pridobljenih z nedopustnimi grožnjami ali obljubami). Pogosto pri tem posega do odločitev delodajalcev, navdihuje diskriminatorna dejanja uradov in organizacij, vpliva na sodne organe in ureja tudi propagandne kampanje medijev. Te dejavnosti ne regulirajo zakoni, je tajna in proti njej se državljan ne more nikakor braniti.

V primerih politično motiviranega kazenskega preganjanja kršijo preiskovalni in sodni organi pravice obtoženih in njihove obrambe, ki je zagotovljena s 14. členom prvega pakta in češkoslovaškimi zakoni. V zaporih se s tako obsojenimi ljudmi dela na način, ki tepta človeško dostojanstvo zaprtih, ogroža njihovo zdravje in se jih trudi moralno zlomiti.

V splošnem je kršena tudi 2. točka 12. člena prvega pakta, ki državljanom zagotavlja pravico, da lahko svobodno zapustijo svojo deželo; pod krinko »obrambe državne varnosti« (točka 3) je ta pravica vezana na razne nedopustne pogoje. Svojevoljno se postopa tudi pri podeljevanju vstopnih viz tujim državljanom, od katerih mnogi ne morejo obiskati ČSSR na primer le zato, ker so se na delu ali

prijateljsko družili z osebami, ki so pri nas diskriminirane.

Nekateri državljani – najbo zasebno, na delovnem mestu ali javno (kar je praktično možno le v tujih medijih) – opozarjajo na sistematično kršenje človekovih pravic in demokratičnih svoboščin in dosežejo v konkretnih primerih popravo, njihovi glasovi pa ostajajo večinoma brez odziva, niti ne postanejo predmet raziskovanja.

Odgovornost za ohranjanje državljanskih pravic v deželi pada samoumevno predvsem na politično in državno moč. Ampak ne samo nanje. Vsak nosi svoj del odgovornosti za državne razmere in tako tudi za upoštevanje uzakonjenih paktov, ki k temu zavezujejo ne samo vlado, ampak vse državljane.

Občutek te soodgovornosti, vera v smisel državljanske angažiranosti in volje k temu, tudi skupna potreba po iskanju novega in učinkovitejšega izraza, so nas privedli k ideji, da bi ustanovili LISTINO 77, katere ustanovitev danes oznanjamo.

LISTINA 77 je prosto, neformalno in odprto društvo ljudi raznih prepričanj, raznih ver in raznih poklicev, ki jih družijo volja, da se posamično in skupinsko zavzemajo za upoštevanje državljanskih in človekovih pravic v naši deželi in svetu. Teh pravic, k jih človeku priznavata oba uzakonjena mednarodna pakta, Helsinške sklepne listine, številni drugi mednarodni dokumenti proti vojnem, nasilju in socialnemu in duhovnemu pritisku, in ki v celoti izraža Splošna deklaracija človekovih pravic OZN.

LISTINA 77 raste iz ozadja solidarnosti in prijateljstva ljudi, ki si delijo skrb za usodo ideala, s katerim so združevali in združujejo svoje življenje in delo.

LISTINA 77 ni organizacija, nima statuta, stalnih organov in organizacijsko pogojenega članstva. K njej spada vsak, kdor soglaša s njeno misijo, se udeleži njenih dejavnosti in jo podpira.

LISTINA 77 ni osnova za opozicijsko politično dejavnost. Želi služiti k splošnemu interesu kot mnoge druge podobne državljanske iniciative v raznih deželah na Zahodu in Vzhodu. Ne želi torej izpostavljati lastnega programa političnih in družbenih reform ali sprememb ali voditi v delu svojega delovanja konstruktivnega dialoga s politično in državno oblastjo, še posebej tako, da bo opozarjala na razne konkretne primere kršenja človekovih in državljanskih pravic, pripravljati njihovo dokumentacijo, predlagati rešitve, predložiti razne splošnejše ideje, usmerjene k poglobljanju teh pravic in njihovih zagotovil, delovati kot posrednik v morebitnih spornih položajih, ki nastanejo zaradi nepravilnega ravnanja.

S svojim simboličnim imenom LISTINA 77 poudarja, da je nastala na pragu leta, ki je bilo razglašeno za leto pravic političnih zapornikov in v katerem ima beograjska konferenca namen preveriti izpolnjevanje določil iz Helsinkov. Kot podpisniki te deklaracije pooblaščamo prof. dr. Jana Patočko, Dr. Sc., dr. h. c, Václava Havla in prof. dr. Jiříja Hájko, Dr. Sc., v nalogu govornikov LISTINE 77. Ti predstavniki jo polnomočno zastopajo kot pred državnimi in drugimi organizacijami, tako tudi pred našo in svetovno javnostjo in s svojimi podpisi zagotavljajo avtentičnost njenih dokumentov. V nas in naših državljanih, ki se bodo pridružili, bodo imeli svoje sodelavce, ki se bodo z njimi udeležili potrebnih dejanj, prevzeli bodo del nalog in bodo z njimi delili vsakršno odgovornost.

Verjamemo, da bo LISTINA 77 prispevala k temu, da bi na Češkoslovaškem vsi občani delali in živeli kot svobodni ljudje.

1. januarja 1977

Podpisanih prvih 242 podpisnikov deklaracije.

.....

DAN 86 -----

EPIZODA IV
»Dozorel je čas«
ali
Manifest Novega foruma

9. in 10. septembra 1989 se je nedaleč stran od Berlina zbralo trideset študentk in študentov, umetnikov, univerzitetnih profesorice in profesorjev, zdravnic, inženirjev, pravnikov, duhovnikov ..., da bi s podpisom manifesta za ustanovitev političnega predstavništva Novi forum udejanjili večmesečna prizadevanja za družbene spremembe v Nemški demokratični republiki. Ob prelomnih spremembah v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih državah bivše Vzhodne Evrope so zaznali enkratno priložnost za korenite reforme, ki so že v naslednjem letu pripeljale do demokratizacije vzhodnonemške družbe in ponovne združitve Nemčije.

Na tem mestu nas ob dogodkih revolucionarnih let zanimajo predvsem tisti prizori in v njih tisti posameznice in posamezniki, ki so se po eni strani sklicevali na tradicijo vzhodnoevropskih disidentskih projektov (tako imenovani helsinški proces, *Listina 77*) in ponesrečenih poskusov demokratizacije (madžarska vstaja, praška pomlad, Solidarnost na Poljskem), po drugi pa so v prizadevanjih sovjetskega predsednika Mihaila Gorbačova zaznali redko priložnost za temeljite družbene spremembe. Zanima nas delovanje pobudnic in pobudnikov, ki so bili pripravljene tvegati izgon, osamitev ali celo zapor, zato da razpršene pozive k spremembam zberejo v okvir skupnega političnega predstavništva. Kot je ob takih priložnostih običajno, je šlo tudi v tem primeru v prvi vrsti za samostojno delovanje skupine aktivnih državljanek in državljanov, ki niso želeli prevzeti oblasti, temveč so si prizadevali izposlovati temeljne demokratične pravice, med katerimi je izstopala želja po političnem organiziranju in delovanju.

Poleg tega manifest, ki so ga podpisali sodobniki revolucionarnih sprememb s konca osemdesetih let prejšnjega stoletja, ponazarja trenutke, ko so tudi nemški državljanke in državljanji spoznali, da je dozorel čas za družbene spremembe. Na pomembno spremembo pa opozarja tudi naslovnik prizadevanj: namesto političnih elit so podpisniki manifesta prvič neposredno nagovorili ljudstvo, ki ga je režim desetletja vzgajal v pasivne sopotnike dogajanja.

O tem ne nazadnje priča tudi odlomek iz Manifesta.

DAN 87 -----

.....

DAN 88 -----

.....

DAN 89 -----

DAN 90 -----

DAN 91 -----

DAN 92 -----

Zapleten odnos med državo in družbo hromi ustvarjalni potencial naše družbe in onemogoča uresničitev lokalnih in globalnih projektov. Namesto da bi naredili kaj pomembnega zase, za našo deželo in za človeštvo nasploh, nas razjeda nejevoljna pasivnost.

V okviru države in družbe zelo redko prihaja do usklajevanja interesov med različnimi sloji in skupinami. Omejena je tudi razprava o aktualni situaciji in razvojnih usmeritvah. Razmislek o diagnozah in načinih reševanja stanja poteka v okviru lahkomišelnih zasebnih razprav. Želje in prizadevanja so zelo različna, povrhu vsega pa jim manjka ustrezni premislek o njihovi uresničljivosti. [...]

Da bi ta nasprotja sploh lahko zaznali ter soočili različne argumente in mnenja, predvsem pa da bi lahko ločili med pomembnimi in nepomembnimi zadevami, potrebujemo **demokratski dialog**, v katerem bomo opredelili naloge pravnega aparata, gospodarstva in kulture. O teh vprašanih moramo premisliti in spregovoriti javno, **skupaj in po celi državi**. Od pripravljenosti in volje bo odvisno, ali bomo v doglednem času našli izhod iz krizne situacije. V trenutni družbeni situaciji je treba poskrbeti:

- da v reformnem procesu sodeluje čim več ljudi,
- da se uskladi množica različnih posameznih in skupinskih iniciativ.

V ta namen ustanavljamo skupno **politično platformo** za celotno Nemško demokratično republiko, ki bo ljudem vseh poklicev, skupin, strank in ljudem v vseh življenjskih okoliščinah omogočila sodelovanje v razpravi o reševanju vitalnih družbenih problemov. To vsestransko iniciativo smo poimenovali NOVI FORUM [...] pozivamo vse državljane in državljanke NDR, ki želijo sodelovati pri preobrazbi naše družbe, da se nam kot članice in člani pridružijo. Čas je dozorel.

DAN 93 -----

.....

DAN 94 -----

.....

DAN 95 -----

DAN 96 -----

.....

DAN 97 -----

.....

DAN 98 -----

PRIČEVANJA

EPIZODA I

Paul Freedman: *Državljan čudaško razdeljene dežele*

Ko je temnopolta Rosa Parks v južnjaškem Montgomeryju v avtobusu sedla na sedež, rezerviran za belce, gotovo ni mogla vedeti, da bo to sprožilo pravo pravcato gibanje za državljanske pravice v katerem bodo prapravniki pobudnikov za ukinitvev suženjstva končno izposlovali upoštevanje načel, ki so jih z državljansko vojno izborili njihovi prapradedje. Prav tako se ji tudi še sanjalo ni, da bo podobno kot deveterica iz Little Rocka (Little Rock Nine) z vpisom v belski kolidž ljudi, prepričane, da živijo v najbolj demokratični in najbolj svobodni državi na svetu, opozorila na hudo rasno segregacijo in s tem odstrla pogled na drugo plat Združenih držav Amerike. Prestrašena, vendar odločna si ni mogla predstavljati, da bo ljudem, ki so poznali in verjeli le v prvi del podobe o ZDA, pokazala, da se sto let po uradnem koncu suženjstva belke in črnke vozijo v različnih delih avtobusa, otroci različnih ras obiskujejo različne šole ter da Afroameričani (takrat samo še črnici) ne morejo jesti in piti v istem lokalu kot belci. In to kljub temu, da so oboji državljani iste države.

Kako so to dvoličnost in neupoštevanje uvodnih stavkov ameriške ustave (»vsak človek je rojen svoboden«) doživljali in jo doživljajo družbenokritični posamezniki in kdo so bili pozabljeni ali sploh neimenovani pripadniki tako imenovanega gibanja za civilne pravice (*civil right movement*), je za pričujoči zvezek skušal opisati znani ameriški zgodovinar Paul Freedman. Dolgoletni zunanji sodelavec ZRC SAZU, v osnovi pa profesor za srednjeveško zgodovino na severnoameriški univerzi Yale, je namreč izjemno rahločuten kronist sveta, v katerem živimo. V svojem razmišljanju o tem, kaj nas dela takšne, kot smo, se zanima za vse: od srednjeveške trgovine z začimbami, sužnostnih razmerij srednjeveškega Sredozemlja do jedilnikov politične elite v Nemški demokratični republiki ... V svojih občasnih zgodovinarskih refleksijah sodobne družbe še posebej zavzeto zasleduje predstave in občutenja neznanih oz. povsem anonimnih sopotnikov posameznih bolj ali manj prelomnih dogodkov. V zanimivih lepljenkah, ki razkrivajo razgledanega akademika in sladokusca, neredko nastopa tudi sam, v njih pa srečamo tudi njegove prijateljice in prijatelje ali, podobno kot v pričujočem razmišljanju o ameriškem državljanskem gibanju, tudi člane njegove družine.

.....

Zgodnja šestdeseta leta prejšnjega stoletja so v ZDA pomembno zaznamovala gibanja, ki so zahtevala spoštovanje pravic za afroameriško skupnost. V tako imenovanem Gibanju za človekove pravice, ki si je prizadevalo, da bi v vsej državi v enaki meri upoštevali pravno zagotovljene državljske pravice temnopoltega prebivalstva, sta bila zelo dejavna tudi moja starša. S »črnci« (oziroma z *negroes*, kakor so jih tedaj največkrat imenovali) naj bi zlasti v javnih prostorih ravnali enakopravno: v restavracijah naj bi jedli skupaj z belci, sedeže na avtobusih in vlakih naj bi si izbirali, kjer bi hoteli, in njihovi otroci naj bi obiskovali iste šole kot otroci belcev. V južnih državah, ki so tvorile Konfederacijo, je bila t. i. rasna segregacija (tj. ločevanje ljudi glede na rasno pripadnost) zakonsko predpisana med državljsko vojno v letih

1861–1865, sprejele pa so jo tudi tako imenovane mejne države, kot sta Maryland in Delaware, v katerih so se razširile mnoge kulturne navade in številni predsodki, značilni za ameriški Jug. Sam sem odraščal v New Yorku, kjer uradno ni bilo rasne diskriminacije, je pa zato bila – in je v precejšnji meri še danes – v soseskah, šolah in družbenem življenju nasploh prisotna neuradna, neformalna socialna segregacija.

Rasna segregacija na ameriškem Jugu ni bila enaka *apartheidu* v Južni Afriki. Slednji se je naslanjal na lažni videz dveh ločenih domovin, pri čemer naj bi imeli »bantujci« svojo zemljo in le malo neposrednih stikov z belim prebivalstvom. V resnici je bilo seveda precej drugače: Afrikanerji so bili v veliki meri odvisni od temnopolte delovne sile, zato v praksi o ločenosti dveh svetov ne moremo govoriti. Kljub temu pa je apartheid skušal navzven prikazati sistem kot delujoč in prepričljiv, četudi ga je mednarodna javnost zavračala in zasmehovala. Segregacija v ZDA je bila podobna *apartheidu* v jezikovnem smislu. Njene institucije so bile legitimizirane s parolami, kot so »ločeni, toda enakopravni«, in so označevale šolske sisteme, v okviru katerih je pouk za črnske in belske otroke potekal v ločenih zgradbah in razredih. Toda odvisnost tradicionalnega ameriškega Juga od temnopolte delovne sile je bila očitna, saj je bilo ravno suženjstvo tisto, ki je Afričane sploh pripeljalo v Ameriko. Afrikanerski mit o samostojnem kmetu ni imel vzporednice onstran južnega dela Apalaškega gorovja (kjer je bil delež afroameriškega prebivalstva tako ali tako minimalen). Temnopolti in beli prebivalci ameriškega Juga so imeli nemalo skupnih kulturnih običajev, pri čemer so se belci predstavljali za dobrohotne zaščitnike manjvredne rase. Na Severu pa so imeli temnopolti možnost živeti svobodno in po svoji volji; večinsko belo prebivalstvo si jih ni skušalo podrediti ne neposredno niti simbolično, dokler so se ti držali zase. Črnski komik Dick Gregory je razliko nekoč opisal z besedami: »Na Jugu jim je popolnoma vseeno, kako blizu jim prideš, samo da nisi premočan; na Severu pa jim je popolnoma vseeno, kako močan si, samo da jim ne prideš preblizu.«

Težava torej ni v tem, da bi bilo težko ohraniti spomin na krivice ali diskriminacijo, saj so te še vedno prisotne. Precej težje si je danes predstavljati, da se je na ameriškem Jugu vse do leta 1965 ohranila uradna diskriminacija; v praksi je to pomenilo, da so te zaradi nespoštovanja segregacijskih odlokov v državah na Jugu lahko celo zaprli.

DAN 101 -----

.....

DAN 102 -----

.....

Meja med uradnim in neuradnim je bila pogosto zabrisana, saj je bilo skozi leta z odobritvijo ali ob sodelovanju lokalnih oblasti ubitih mnogo temnopoltih, ki so zagovarjali rasno enakost ali simbolično posegali na večvrstno polje belcev; temnopoltih, ki so denimo odkrito oboževali belke ali ki so želeli voliti. Sam sem odraščal v stanovanju v New Yorku in imel v nadstropju više soseda, šest let starejšega fanta, ki me je učil voziti kolo; poleti leta 1964 je umrl v Misisipiju kot žrtev napada tolpe, v kateri so sodelovali tudi okrožni policisti, ker se je skupaj s še enim belskim in črnskim borcem za državljanske pravice boril za volilno pravico temnopoltih.

Moji prvi politični spomini so povezani z razgretimi debatami glede enakih pravic za Afroameričane, ki so se začele ob koncu petdesetih let prejšnjega stoletja, po dolgih desetletjih belske samozadostnosti in predpostavke, da je manjvrednost temnopoltih preprosto dejstvo. Februarja leta 1960 so študentje iz izključno črnske univerze v Greensboru v Severni Karolini posedli za pult v restavraciji veleblagovnice Woolworth in poskušali doseči, da bi bili postreženi enako kot belci. S tem niso kršili le predpisov nakupovalnega središča, temveč tudi dolgotrajne običaje in zakone južnih Združenih držav Amerike, ki so temnopoltim prepovedovali jesti skupaj z belci. Večina restavracij, kavarn in barov je zato omogočala vstop le belcem. Študente je osebje kljub vljudnemu naročilu zavrnilo, zato restavracije niso hoteli zapustiti; dogodek je spodbudil mesece trajajoče mirne, »sedeče« demonstracije, v katerih so temnopolte »stranke« v restavracijah sedele ob strežnem pultu, osebje pa jim je odrekalo postrežbo. Dogajanje se ni odvijalo le v eni veleblagovnici Woolworth, temveč v verigi Woolworthovih veleblagovnic v večjem delu ZDA. Ko sem bil star deset let, sem spremljal mamo na demonstracijah pred Woolworthom v naši soseski. V rokah je nosila plakat, s katerim je protestirala proti diskriminaciji v Greensboru in pozivala ljudi, naj ne nakupujejo tam. Bil sem precej plašen fant in v zadregi sem opazoval svojo mamo, neutrudno žensko, ki se ni bala soočenja z drugače mislečimi in družbenega nestrinjanja; prerekala se je z ljudmi, ki so vstopali mimo nje v veleblagovnico in jo zmerjali s »komunistko«, ker se je potegovala za temnopolte ali ker jim je hotela preprečiti nakup sukanca ali revije.

DAN 103

Mama se je navzela očetovih levičarskih političnih nazorov in aktivizma med drugo svetovno vojno; takrat sta se namreč spoznala in se poročila. Vojno sta oba dojemala ne le v okviru ameriških interesov, temveč tudi kot priložnost pomagati Sovjetski zvezi, pri čemer sta upala, da bodo zavezniki raje izvedli invazijo na Francijo kot Italijo (katere cilj bi bil omejiti sovjetski vpliv na Vzhodno Evropo v prihodnosti). Ko se je tok vojne obrnil proti Nemčiji, se je oče rad pošalil na mamin račun: nekega jutra jo je zbudil in spravil iz postelje z novico, da so v časopisih ali na radiu pravkar poročali, da so Rusi (končno) ponovno zavzeli Kijev. V obdobju mojega otroštva je oče svoja politična stališča izražal bolj skozi svoje delo psihiatra, demonstracije pa so postale materina domena. Ena njenih najbolj »osamljenih« tovrstnih manifestacij je bil protest pred zgradbo Združenih narodov, na katerem se je zbralo le nekaj deset somišljenikov, ki so nasprotovali začetku korejske vojne.

Dve precej bolj množični demonstraciji pa sta bili organizirani ob koncu petdesetih let prejšnjega stoletja, ko so protestniki na ulicah ameriške prestolnice Washington zahtevali »integracijo« šol. Čeprav je Vrhovno sodišče Združenih držav Amerike že leta 1954 odpravilo rasno segregacijo v šolah, so južne države zavračale ta zakon in ohranjale rasno ločene šole. Demonstracije, imenovane pohod mladih za šolsko integracijo, ki so jih organizirali Martin Luther King in drugi vodje Gibanja za državljanske pravice, so bile nenavaden primer sodelovanja med črnimi in belimi, ki so se pomešali med seboj, peli in nosili transparente, s katerimi so skušali slikovito ponazoriti krivičnost diskriminacijskih zakonov in praks na ameriškem Jugu. Prvega pohoda leta 1958 se je udeležilo približno 10.000 ljudi, na drugem, ki je potekal leto dni zatem, pa je bilo udeležencev že okoli 20.000.

Sam se teh demonstracij spominjam le medlo: v Washington smo prišli z veliko skupino ljudi in z vlakom. Od železniške postaje Union Station blizu Kapitola smo krenili peš, se pridružili drugim in nato začeli dejanski pohod po aveniji Constitution. Po koncu demonstracije si je moja skupina privoščila precej neprijeten obed v restavraciji na železniški postaji v Washingtonu, vendar ne zaradi prikladne bližine vlaka, marveč zato, ker je bila to v letih 1958 in 1959 edina restavracija v mestu, v kateri so lahko beli in črni jedli skupaj. Čeravno prestolnica Združenih držav, je bil Washington del kulturnega območja mejnih držav Maryland in Virginije na drugem bregu reke in izrazito južnjaško mesto oziroma je, kakor se je izrazil predsednik John F. Kennedy, do določene mere združeval najslabše iz obeh svetov: »južnjaško učinkovitost s severnjaškim šarmom«.

Morda si je danes od vseh spominov na obdobje Gibanja za državljanske pravice še najtežje predstavljati prav misel na dejstvo, da nismo mogli jesti drugje kot na železniški postaji in se ob tem zavedati, da je bilo kaj takega »normalno« še v obdobju mojega življenja.

Toda obstaja tudi točka, na kateri se začne obratni proces: nekatere predpostavke, utemeljene na rasnih strahovih, so se izkazale za preživele. Moja starša še vedno živita v New Yorku, leta 1997 pa sva se, po dolgoletnem bivanju v Tennesseeju, v mestoce na robu New Yorka preselila tudi midva z ženo. Oba sva odraščala v New Yorku in v teh letih spremljala vzpon gibanja »Črnska moč« ter izgrede v poznih šestdesetih prejšnjega stoletja, ki so uničili osrednje dele obubožanih mest z večinskim temnopoltim prebivalstvom, kakršni sta Newark in Detroit. Rasne delitve ali beg belcev so New York prizadele občutno manj kakor mnoga druga ameriška mesta. Kljub temu pa je veljal ta še zlasti v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja za grozljivo nevarno mesto, mesto, kakršno je prikazano v filmih *Taksist* ali *Ugrabitev metroja Pelham 123*; na robu bankrota, polno požganih zgradb, prekritih z grafiti, preplavljeno z drogami in ujeto v kaos zanemarjenosti in korupcije. Celo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je finančna industrija postala gonilna sila gospodarstva, je bilo v konfliktih, ki jih prikazuje film *Semenj ničevosti*, mesto surovo razdeljeno med višji, belski razred in precej številčnejši afroameriški in latinskoameriški podrazred (kakor so ga tedaj modno poimenovali). Danes je tu mogoče občutiti nekakšno nostalgijo za drznim, nepredvidljivim in cenejšim New Yorkom iz tistega časa, topel občutek, ki je mene večinoma zaobšel.

Leta 1997 je bilo vzdušje (presenetljivo) prijetnejše – ne le, da v mestu ni bilo več čutiti take nevarnosti in revščine, spremenili so se tudi odnosi med belopoltimi in temnopoltimi neznanci, ki so se lahko zapletli tudi v sproščen pogovor, se drug drugemu opravičili, če so se dregnili na podzemni železnici, med seboj pa so se – kakor da je to nekaj povsem običajnega – začeli družiti tudi študentje in drugi mladi. Svoja starša sem navadno obiskoval z vlakom in – kot sem bil že vsa leta prej navajen – redno izstopal na zadnjem postajališču v New Yorku, glavni predmestni železniški postaji (Grand Central) na 42. ulici. Ker starša živita na 96. ulici, sam pa sem prihajal s severne strani, sem se moral nato s podzemno železnico voziti nazaj z 42. do 96. ulice. Nekoč me je prešinilo, da bi lahko izstopil z vlaka že na 125. ulici, ki ni bila le bližje 96., temveč je ležala severno od nje. Tako

bi si lahko prihranil kakih dvajset minut, saj se mi ne bi bilo treba voziti vse do 42. ulice. Razlog, da na kaj takega nisem pomislil že prej, je bil predvsem v tem, da je 125. ulica, osrednja harlemska avenija, v očeh večine belcev, celo nekoga, ki je odraščal v takšnem političnem vzdušju, kakršno je vladalo pri nas doma, od nek-daj veljala za tako nevarno, da smo sčasoma pozabili, da je tam postaja. Povezo-vanje afroameriških sosesk s kriminalom in osebno ogroženostjo je bila del ra-sne predpostavke, ki je bila značilna za Ameriko v poznem dvajsetem stoletju, in čeprav je temeljila na empirično dokazljivih podatkih, še danes ostaja simbol kronično razdeljene družbe. Ko sem novembra leta 1997 izstopil z vlaka na 125. ulici in nato krenil proti podzemni železnici, sem bil povsem neopažen. Ulice, čeravno živahne in neurejene v splošnem duhu New Yorka, so bile mirne kot vse druge, in moj izlet je minil brez posebnosti. Kljub temu pa sem se z vlakom redno vozil po starem še tri ali štiri mesece, preden se mi je posvetilo, da so privzgojeni vzorci iz poznih šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko so se rasne napetosti po krajši otoplitvi znova zaostrole, vse prej kot nepomembni.

Čeprav so se številne priljubljene navade Američanov (npr. s področja ku-harske »umetnosti«, zabave ali političnih idej) zelo razširile po svetu, bi ZDA težko postavili za univerzalen zgled drugim deželam. Kljub temu pa je treba upoštevati vse prednosti, ki so jih tudi tej deželi prinesle zgodovinske spremem-be, med katerimi izpostavljam pozitivno in nepričakovano izboljšanje medra-snih odnosov. Čeprav ti niso plod zapolnjenih vrzeli med bogatimi in revnimi ali belimi in črnimi, pa so kljub vsemu odsev prožnejše in strpnejše družbe.

DAN 104 -----

DAN 105 -----

DAN 106 -----

DAN 107 -----

DAN 108 -----

.....

DAN 109 -----

.....

DAN 110 -----

EPIZODA II

Odbor za človekove pravice: Pričevanje pobudnika

Danes v Sloveniji ne mine skoraj nobena bolj ali manj resna politična razprava, v kateri se razpravljavke in razpravljavci ne bi vsaj enkrat nostalgичno in z obžalovanjem ozrli na čas osamosvajanja, ki se je v naši zavesti ustalil kot čas izjemne nacionalne enotnosti. Pri tem si neredko priklіčejo v spomin tudi posamezna dejanja in prizore, med katerimi običajno ne manjka omemba mesečnika *Nova revija*, procesa proti četverici, zgodovinskega zborovanja na Kongresnem trgu in pa seveda delovanje Odbora za človekove pravice. Slednji je, glede na politično usmeritev vsakokratne interpretinje oz. interpreta najpogosteje ali do skrajnosti poveličevan in neupravičeno prezrt, obenem pa se le redko se kdo spomni nanj kot na primer odlične samoorganizacije skupine državljanek in državljanov. Tudi zato smo se odločili, da mu skupaj z razmišljanjem o severnoameriškem gibanju za državljanske pravice, v pričujočem dnevniku namenimo osrednje mesto.

Tovrstna odločitev je bila toliko lažja, ko smo za sodelovanje pridobili človeka, ki je predlagal njegovo ustanovitev in ga na koncu tudi poimenoval. Odbor za človekove pravice je plod premisleka in delovanja sociologa in filozofa Tomaža Mastnaka, sodelavca ZRC SAZU in univerze Irwine v Kaliforniji. Vrstniki tako imenovanih novih družbenih gibanj se ga spomnimo kot avtorja izjemnih razprav *Vzhodno od raja: civilna družba pod komunizmom in po njem* ter kot lucidnega kritika družbenih razmer v Jugoslaviji in Sloveniji. Po drugi strani pa se je v naš spomin vtisnil tudi s svojo samokritičnostjo in odklanjanjem kakršnega koli poveličevanja posameznih akterjev in dogodkov, ki v zadnjem času burijo duhove slovenskih političnih elit. Obenem nas s svojim razmišljanjem in delovanjem vedno znova opozarja na to, da je sovražnikov odprte družbe veliko in da ti nikoli ne spijo. Tudi zato njegova kratka refleksija dogajanja pred ustanovitvijo Odbora za človekove pravice in po njej ni le suhoparni prispevek k sodobni slovenski zgodovini, temveč tudi delček v mozaiku novih družbenih gibanj. Še več, njegovo pričevanje

je morda celo ključni dokaz za to, da so bila ta mogoča samo zato, ker se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja vse več državljanek in državljanov zavedalo, da pot do demokracije vodi (tudi) prek njihove aktivnosti, pa naj se je slednja kazala skozi njihovo državljansko nepokorščino ali odkrito zavzemanje za politični pluralizem in pravno državo.

Ustanovitev Odbora za varstvo človekovih pravic pozno pomladi leta 1988 je postala emblematicni dogodek v zgodovini oblikovanja neodvisne slovenske države. Ker je bilo oblikovanje države prelomni politični dogodek, je bilo neizogibno, da bo Odbor postal predmet različnih političnih interpretacij. Kot tak je postal predmet, ki so si ga skušale in ga še skušajo prisvojiti različne politične grupacije, ki so se bojevale in se bojujejo za prestiž, vpliv in položaje v novi državi. Govorjenje o Odboru, ki se je razpaslo pet, deset ali dvajset let po njegovi ustanovitvi, moramo jemati z malo zadržanosti iz dveh poglobitnih razlogov. Prvi, ki sledi iz že povedanega, je ta, da gre pri govorjenju o Odboru za politično tendenciozno prikazovanje dogodkov. Drugi je manj maligen: posamezniki so se postarali in se spominjajo mladih let z mešanico skleroze in sentimentalnosti. Neprijetno je, ko se politična tendencioznost meša s sentimentalnostjo in sklerotičnostjo.

DAN 111.....

DAN 112.....

DAN 113.....

Odbor je poučen za razmišljanje o aktivnem državljanstvu v dveh pogledih. En je uporaba zgodovine v politične namene. Če bi preučili, kako se je o Odboru govorilo potem, ko je odigral svojo neposredno vlogo, če bi raziskali, kdo je kdaj, ob kakšni priložnosti in kako govoril o Odboru, na koga se je naslavljal in s kakšnimi nameni, s kakšnimi sredstvi ali v kakšnem mediju je skušal te namene uresničiti, kako mu je to uspelo in zakaj, kdo mu je stal ob strani in koga ali kaj so izbrisali iz pripovedi in priložnostnih posnetkov, bi videli ne le, kako aktualna politika kroji zgodovino, marveč tudi, kako uporaba zgodovinskega gradiva omogoča ali onemogoča, krepi ali slabi politično akcijo ter stilizira javno podobo političnih akterjev. Večji del tovrstne dejavnosti je vpet v profesionalno politiko in je zato bolj drugotnega pomena za razmišljanje o državljski aktivnosti.

Bolj neposrednega pomena za razmišljanje o aktivnem državljanstvu utegne biti zgodovina oblikovanja Odbora. V nadaljevanju bom skušal orisati nekaj elementov iz te zgodovine, ki bodo, upam, nakazali logiko državljanske akcije. Morda je govoriti o »zgodovini« v tem zapisu preveč pretenciozno. Ustrezneje bo, če to, kar sledi, imenujem mojo zgodbo, osebni pogled na to zadevo. Za lažje presojanje te zgodbe naj dodam, da sem bil med ustanovitelji Odbora – še več, rečem lahko, da je bila zamisel o tem, kaj je bilo treba storiti, da je do ustanovitve Odbora prišlo, moja – in da sem vesel, da z večino članov Odbora po osamosvojitvi Slovenije nisem imel nobenega opravlka več. Udeležil se nisem nobenega »obeleževanja« Odbora in v olajšanje mi je bilo, ko sem po naključju opazil, da me je Igor Bavčar dvajset let pozneje črtal iz seznama ustanovitvenih članov, ki jim pošiljal svoje epistole.

Temeljno za razumevanje nastanka in delovanja Odbora je, da je bil ta eden od rezultatov raznovrstnih opozicijskih dejavnosti v 80. letih. Kar se je dogajalo v Sloveniji, je bilo sestavni del postopne demokratične revolucije v Vzhodni Evropi. Ta širši kontekst ni nepomemben. Je pa takratno dogajanje v Sloveniji imelo vrsto specifičnih potez. Ena od takih značilnosti je bila, da akterji takrat nismo govorili o »opozicijski« dejavnosti. Namesto tega smo govorili o »alternativi«, »alternativni sceni«, novih družbenih gibanjih in civilni družbi. Ideja za tako nomenklaturu je bila preprosta: če bi se šli »opozicijo«, bi bili naša dejavnost, naš jezik in predstavní svet določeni s sistemom ali režimom, ki bi mu nasprotovali. Še več, prevladujoče mnenje je bilo, da je bil tisti sistem mrtev oziroma da se je izčrpal, da so časi za spreminjanje od znotraj minili in da je disidentstvo (kot oporekanje vladajoči ideologiji) neproduktivno. Namesto tega se je govorilo o oblikovanju neodvisnih prostorov družbenosti ali, po prvih letih delovanja in ambicioznejše, o neodvisni in demokratični civilni družbi. Vse, kar smo zahtevali od sistema, je bilo, da se drži lastnih zakonov. Ne le zahtevali, tudi prakticirali smo pravno državo. Delovali smo javno, z imeni in obrazi in v okviru zakonov. Na državo in partijo praviloma nismo gledali kot na sovražnika in če se je na njunem obrobju kdaj odprl prostor za predstavitev naših pogledov ali zahtev, takih priložnosti nismo zavračali. Promoviranje človekovih pravic, zlasti svobode govora, in spoštovanja zakonitosti se je večkrat odvijalo v takem kontekstu. Podobno je bilo z mediji: medtem ko smo imeli nekaj neodvisnih medijev, smo obenem zahtevali prostor v uradnih medijih. Boj za pravico do javnosti, katerega korelat so bila prizadevanja za neodvisno novinarstvo, je bil ključnega pomena.

Od začetka 80. let dalje se je postopoma oblikovala pahljača različnih skupin, subkultur, pobud, gibanj, socialnih prostorov in medijev. Pripadnike posameznih skupin so praviloma povezovale dokaj močne osebne vezi. To so bila leta daleč pred tako imenovanimi družabnimi mediji, kakršna sta Facebook ali Twitter, tudi mobilnih telefonov še ni bilo. Komunikacija je bila osebna, »v živo«. Z vidika današnjih realnosti morda ni odveč dodati, da te dejavnosti niso bile monetarizirane. Medtem ko so jedra skupin povezovale tesne osebne vezi, je bilo veliko stikov in prehajanj med skupinami in posamezni dogodki so združevali različne posameznike in skupine ter različne tipe dejavnosti. Zmes muzike, umetniške produkcije, teoretskega dela in *single issue* gibanj in pobud (pacifističnih, ekologistističnih, duhovnih, feminističnih, homoseksualnih/lezbičnih ipd.) je bila prej pravilo kot izjema. Do leta 1988 se je oblikovala dokaj široka, fleksibilna in kompleksna organizacijska in komunikacijska mreža oziroma alternativna socialna infrastruktura.

Te neodvisne družbene dejavnosti so se, bolj kot so se razvijale, vse bolj naslavljalje na javnost. Del tega naslavljanja na javnost so bili javni dogodki, denimo koncerti, okrogle mize, simpoziji, pa tudi demonstracije (tista ob jedrski nesreči v Černobilu, ker domače oblasti o nevarnosti niso obveščale prebivalstva, je bila ena prvih in večjih). *Mladina* in *Radio Študent*, ki sta delovala kot vse bolj neodvisna medija, sta prav tako dosegala občinstvo, ki ni bilo neposredno udeleženo pri t. i. alternativnih dejavnostih. Pomembno vlogo so igrale peticije, naslovljene na domače ali tuje oblasti, zlasti ob političnih sodnih procesih. (Vsaka peticija je vključevala zbiranje podpisov in vsako zbiranje podpisov je utrjevalo in širilo komunikacijsko mrežo nasprotnikov političnega preganjanja.) Peticije so bile pošiljane v objavo tudi uradnim medijem in po nekaj letih vztrajnega pošiljanja so jih začeli tudi objavljati. Podobno je bilo z izjavami za javnost, protesti, pismi bralcev ter poročili in članki o alternativnih dejavnostih. Svoje so prispevali tudi napadi političnih in vojaških funkcionarjev na civilne pobude, zlasti tiste, ki so zadevale vojsko. Kumulativni rezultat vseh teh dejavnosti je bil, da so t. i. alternativne ideje in aktivnosti začele uživati vedno širše simpatije in podporo javnosti.

Tretji veliki pogoj za ustanovitev in uspeh Odbora je bil, da sistem ni bil nepropusten za ideje, ki so prihajale iz t. i. alternativne scene oziroma civilne družbe. »Mehki trebuh« sistema je bila uradna mladinska organizacija, Zveza socialistične mladine, ki je postopoma vzpostavila sodelovanje z delom neodvisnih dejavnosti in jih krila. Tudi del slovenske partijske elite je še pred potopom spoznal, da

se časi spreminjajo in da ne bi bilo neumno, če bi se oblast začela spreminjati z njimi. Motivi me tu ne zanimajo. Opozoriti želim na to, da so se odprli komunikacijski kanali med t. i. alternativo oziroma civilno družbo in oblastjo. Ta začetna transformacija se je odvijala v okviru propadanja zvezne države in vedno očitnejših napetosti med centrom, ki se je pospešeno militariziral, in nekaterimi republiški oziroma pokrajinskimi vodstvi. Z vidika protireformnih sil v zveznem središču in zlasti vojaškega vodstva je šla demokratizacija v Sloveniji v drugi polovici 80. let predaleč. Na drugi strani se je slovenska družba v istem času začela homogenizirati okrog zahtev po demokratizaciji, ki jih je prevladujoči del političnega vodstva skušal po svoje preinterpretirati, ni jim pa več načelno nasprotoval.

DAN 114

DAN 115

Do aretacije posameznikov, v obrambo katerih je bil ustanovljen Odbor, je prišlo v času hudih napetosti med Ljubljano in Beogradom, ki so med drugim porodile govornice, da vojska pripravlja udar v Sloveniji. Vojaško vodstvo je zaradi rigidnega nasprotovanja pobudi za omogočenje civilnega služenja vojaškega roka, ki jo je sprožilo slovensko mirovno gibanje, ter zaradi razkritij o prodaji orožja diktatorskim režimom in o korupciji v samem vrhu oboroženih sil izgubilo legitimnost. Zaradi napadov na demokratizacijske procese v Sloveniji je vojska postala v percepciji večine prebivalstva v republiki neposredna grožnja prizadevanjem za boljše življenje. Ker so aretirani pristali v vojaškem zaporu, so bile aretacije tako rekoč spontano percipirane kot napad na demokratizacijo Slovenije. Aretirane je sprva komaj kdo poznal. Tasić in Zavrl sta bila urednika *Mladine*. Janša je bil napol disidentski funkcionar ZSMS in obrobna figura v mirovnem gibanju. Vse, kar smo lahko na začetku izbrskali o zastavniku Borštnerju, je bilo, da je bil naročnik na knjižno zbirko *Studia humanitatis*. Dejstvo, da so bili aretirani v vojaškem priporu, je bilo tako rekoč vse, kar je bilo treba vedeti. Reakcija javnosti je bila, da je šla vojska predaleč. Nastopi vojaškega govornika, ki jih niso brusili izvedenci za »stike z javnostjo« (PR je bil takrat še prihodnost), so javnost samo še razdražili. Odgovor je bil tisti znani »Dost mamo!«

Preden je javnost reagirala, in da bi javnost sploh lahko reagirala, je bilo treba storiti odločilni korak: organizirati nasprotovanje aretacijam in vojaškemu procesu. Tu mora moja pripoved postati malo bolj osebna. O aretacijah sem izvedel od Bavčarja. Bavčar je bil Janšev prijatelj, jaz pa sem z njim njega dni ustanovil in nekaj let vodil knjižno zbirko *KRT*. Bavčarja je bilo takrat, ko mi je prišel povedat o aretaciji Janše, hudo strah. Strah ga je bilo za prijatelja, gotovo nič manj pa zato, ker je vedel, da bi prav lahko prišli tudi po njega. Ker so leta, ki so minila, zameglila tudi moj spomin, se ne spomnim natančno, ali je Bavčar prišel takrat k meni domov enkrat ali dvakrat. Spominjam pa se, da je enkrat prišel še z nekom in da sta, ko sta vstopila, najprej stopila k oknu, da bi videla, če bi se dalo pobegniti, če bi potrkalo na vrata. Jaz sem takrat živel sam in me, ne vem zakaj, taki strahovi niso posebej nadlegovali.

DAN 116 -----

.....

DAN 117 -----

.....

DAN 118 -----

DAN 119 -----

.....

DAN 120 -----

.....

DAN 121 -----

Ena od Bavčarjevih in Janševih dotedanjih zgodovinskih zaslug je bila, da sta začela monetarizirati t. i. alternativno dejavnost. Prodajala sta spomine disident-skega partijskega voditelja Staneta Kavčiča. (V opombi pod črto lahko dodam, da je bila monetarizacija omejena: tiskar tiste knjige se mi je leta po dogodku potožil, da za svoje delo in tveganje ni dobil niti ficka.) Ne Bavčar (in ne Janša) pa nista bila neposredno vpletena v t. i. alternativno organizacijsko in komunikacijsko mrežo. Bavčar ni vedel, kaj bi se dalo narediti. Moj refleks je bil: tisto, kar smo naredili že tolikokrat doslej. Aktivirati mrežo in mobilizirati javnost. Ob različnih peticijah, protestih in drugih izjavah za javnost sva tako aktivizacijo mreže velikokrat izpeljala Marko Hren in jaz. Mreža, ki si jo aktiviral, je bila ožja ali širša. Širša je denimo segala do Društva pisateljev, Nove revije, ZSMS ipd. Hren je bil takrat v tujini. Jaz sem imel telefonske številke in naslove in iz izkušenj sem vedel, na koga se je treba obrniti, da bi bil učinek čim večji. Učinek se je doseglo s številom podpisov in njihovo težo. »Težo« so dajali kolektivni podpisi, take podpise pa so lahko dali predstavniki skupin, pobud ipd. Če si našel pravi naslov, je lahko en človek podpisal več organizacij, pa še sebe samega. Če si zbral prave posameznike, je, denimo, deset ljudi lahko dalo dvajset podpisov, ki so predstavljali dvesto ljudi. Šlo je za prezentacijo. Strogo vzeto smo bili vsi, ali skoraj vsi, v resnici samozvanci, toda spisek individualnih in kolektivnih imen je hitro predstavljal nič manj civilno družbo ali demokratično javnost. Po Bavčarjevem obisku tistega dne smo na hitro sklicali sestanek na *Mladini*, Bavčarja postavili za frontmana, sestavili izjavo in jo opremili z impresivnim spiskom podpisov. Izjava je bila objavljena, podpisi so se množili, kmalu smo lahko rekli, da je za nami pol Slovenije. In v nekem smislu jo je v resnici tudi bilo.

Po tistem ustanovitvenem zboru na *Mladini* se je začelo delo druge vrste. Odbor je bilo treba profilirati, definirati zahteve, izbrati ljudi, ki ga bodo vodili in predstavljali, opredeliti oblike delovanja in program dela in dogodkov. Odbor je v vseh pogledih kapitaliziral dosežke dotedanjega alternativnega ali civilnodružbenega delovanja. Imel je komunikacijsko mrežo. Oprl se je na organizacijske izkušnje. Na voljo je imel politični jezik. Razpolagal je z izvedenci, ne nazadnje z izvedenci za pravna vprašanja (Matevž Krivic in Drago Demšar sta bili ključni osebi), in imel dostop do prostorov, v katerih se je sestajal. Imel je tudi dostop do javnosti. Imel je zveze s političnimi funkcionarji. In imel je široko podporo javnosti. Ko je bil enkrat ustanovljen in profiliran, je deloval brezhibno. Ko so aretirani prišli na prostost, se je začela druga zgodba.

DAN 122 -----

DAN 123 -----

DAN 124 -----

DAN 125 -----

.....

DAN 126 -----

.....

DAN 127 -----

Od aktivnega naroda do aktivnega državljana: protesti v Beogradu 1996/1997

Miloševići Srbiji bi, cinično rečeno, le stežka očitali pomanjkanje aktivnosti. Koncept naroda, ki so ga v memorandumu leta 1986 oblikovali srbski akademiki, se je namreč vselej postavljal z izrazito aktivno voljo. Srbski narod je pol tisočletja po velikem porazu na Kosovem polju končno ponovno izumil svojo staro mentaliteto in zahteval *več*: več ponosa, več moči, več zgodovine in več ozemlja. Tovrstna aktivnost je seveda imela svojo ceno – mogoča je bila le ob pomoči maksimalne redukcije državljanstva. Povsem konkretno, biti državljan je novembra 1996 pomenilo le eno: voliti Miloševića in njegove satelite ter čakati, da bo Miloševićev mirovniški trik v Daytonu prinesel dokončno legitimacijo in legalizacijo vélikega projekta.

Seveda, večina Srbije je takrat zabredla pregloboko, da bi se znala in hotela neposredno upreti nacionalističnim idejam in njenim proizvodom – lahko pa je izkoristila minimum državljanskih pravic in na volitvah glasovala *drugače*. Naivna vera v možnost, da je Miloševićev režim mogoče spodnesti po demokratični proceduri, pa vendarle ni bila povsem brez posledic. Kot večina sodobnih diktatorjev se je namreč tudi Milošević na oblasti želel obdržati na formalno demokratičen način. In dokler so bile volilne zmage prepričljive, težav ni bilo. Ko pa so leta 1996 številke pokazale drugače, je bila nujna njihova »korekcija«. Najbrž nikoli ne bomo izvedeli, ali so se volilne prevare dogajale že kdaj prej – a dejstvo, da so bile mahinacije volilne komisije v tem primeru tako izrazito nespretno in tako neposredno *vidne*, je ljudi nazadnje pripeljalo na ulice. Čeprav uspeh protestov ni bil prav spektakularen in se je Milošević iz zagate izvlekel z novo čarovnijo, s katero je sicer priznal izide volitev, utajil pa svojo goljufijo, pa se je *nekaj* vendarle zgodilo. Ali drugače: naj je bila kompromisna rešitev sama po sebi le še ena volilna prevara, dejstvo je, da se je leta 1996 v režimu pojavila prva razpoka.

Protirežimski protesti so se od vsega začetka odvijali po dveh tirih. Prvi segment, ki je bil eksplicitno in neposredno strankarsko političen, je potekal pod vodstvom koalicije »Zajedno«, koalicije idejno izrazito raznorodnih strank, ki so Miloševića porazile na lokalnih volitvah. Medtem pa je drugi segment, ki je potekal vzporedno s prvim in so ga sestavljali študentje, vseskozi – pretežno iz strateških razlogov – vztrajal na politični neumestljivosti. A kljub razlikam je vendarle

bistveno, da sta obe liniji črpali iz istega povoda, iz razočaranja ob volilni goljufiji, ki se je zgodila prav v trenutku, ko so ljudje volitve prvič vzeli kot možnost resničnih sprememb.

O drugem segmentu, študentskih demonstracijah, o njihovih razlogih in poteku, ter o tem, *kaj* se je vendarle zgodilo, govori njihova udeleženka Tanja Petrovič, danes raziskovalka na ZRC SAZU v Ljubljani.

DAN 128 -----

DAN 129 -----

OZADJE IN ZAČETEK?

»Ljudje so se v prvi vrsti uprli brezperspektivnosti – ta seveda ni bila neodvisna od položaja Srbije, od predstave, da smo zločinci na tem svetu, da nas tako vsi vidijo. A v protestih ni bilo referenc na Bosno, na Hrvaško, na vojne zločine. Ni šlo za oza-veščanje. Šlo je za notranji pogled, za vprašanje, kaj je Milošević napravil nam.

Največji problem v času Miloševića je bil za nas občutek, da ni prihodnosti, da ničesar ni mogoče načrtovati, da si je zelo težko predstavljati, kaj bo čez deset let – in da preprosto ne moreš verjeti, da se to dogaja, da živimo v družbi, kjer je kaj takega sploh mogoče. A na drugi strani se ni bilo mogoče znebiti občutka, da ničesar ni mogoče spremeniti, če vse skupaj traja že tako dolgo ...

Nato pa je naenkrat in z vseh strani prišlo do izbruha popolnoma drugačne energije. Brez te energije študentski protesti ne bi vzdržali tri, štiri mesece po najhujši zimi. Ljudje so vsak dan komaj čakali, da se odpravijo ven. Bilo je enostavno predobro, bilo je nekaj, česar nismo bili vajeni. Morda je pri vsem skupaj bistveno prav spoznanje, da vse okrog tebe vendarle ni tako potuhnjeno, tako mračno ... Milošević namreč ni bil edini problem. Še hujše je bilo zavedanje, da obstaja toliko ljudi, ki ga podpirajo. V tistih protestih pa je nastal, preprosto rečeno, občutek, da dejansko in v velikem številu obstajajo ljudje, ki razmišljajo tako kot ti. Geslo »Beograd je svet«, ki je spremljalo proteste, je pomenilo prav to: Beograd je bil v tem trenutku najboljšo mesto za nas, Beograd ni bil več mesto, iz katerega je najbolje pobegniti drugam.«

ORGANIZIRANOST?

»Vsaka fakulteta je imela svoje telo, iz povezovanja predstavnikov teh teles pa se je na ravni univerze formiral študentski parlament. Sama sem bila v samem začetku precej vključena v to organiziranost, a sem se kmalu umaknila. Takoj ko se v takšnem dogajanju vzpostavi politična organiziranost, prične vse skupaj kmalu spominjati na tipične politične organizacije, kjer ljudje sedijo ure in ure in se pogovarjajo o rečeh, ki se sčasoma precej oddaljijo od tistega, kar se dejansko dogaja.«

KONEC ...?

»Na začetku se je zdelo, da se je svet postavil na glavo, da se nekaj mora zgoditi in da se to mora zgoditi *jutri* ... Pa potem mine prvi mesec, pa drugi, in kmalu postane jasno, da to ni življenje in da se bo vse skupaj slej ko prej končalo. Protesti so pravzaprav ugasnili sami od sebe, brez kake bistvene spremembe.«

... NADALJEVANJE?

»Protesti leta 1996 so bili v pravem smislu državljanski protesti, protesti za vrednote. Leta 2000 je šlo za nekaj drugega. Ljudje so protestirali, ker niso imeli več kaj jesti. In zato je Milošević takrat dejansko padel. 5. oktobra 2000 niso protestirali isti ljudje – takrat so problem rešili ljudje, ki so prišli s traktorji in buldožerji iz Čačka in drugih mest, razbili trgovine, delili drago kozmetiko iz trgovine Miloševićeve hčerke itd. Leta 1996 se to nikakor ni moglo zgoditi. Milošević je bil takrat premočan, vse je imel pod nadzorom. A čeprav se protesti niso končali z revolucijo, čas vendarle ni bil popolnoma izgubljen. Pridobili smo občutek, da je ljudi mogoče mobilizirati in da so lahko mobilizirani *dalj časa*. Dobili smo občutek, da je v tem mestu, pri ljudeh, ki jih srečaš na ulici in se s teboj vozijo v tramvaju, več kot čista letargija.«

DAN 131 -----

DAN 132 -----

DAN 133 -----

DAN 134 -----

.....

DAN 135 -----

.....

DAN 136 -----

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO IN LITERATURA

EPIZODA I

Milan Kundera: *Neznosna lahkost bivanja*

Potem je sklenil, da še enkrat premisli, kako mu je bilo ravnati. In čeprav se je trudil, da bi potisnil vstran vse, kar je sodilo k čustvom (občudovanje urednika, razdraženost, ki jo je v njem vzbujal sin), se ni in ni mogel z gotovostjo prepričati, da bi besedilo moral podpisati.

Je prav, da povzdigneš glas, kadar človeka silijo v molk? Je.

A po drugi plati: čemu posvečajo časopisi peticiji toliko prostora? Tisk, (ki je v celoti podvržen manipulaciji države) bi lahko o zadevi molčal in nihče ne bi niti izvedel zanj. Če tako široko trobi o njej, pomeni, da je prišla mogočnikom dežele hudirjevo prav! Kot naročena jim je padla z neba, da so lahko opravičili in sprožili nov val preganjanj.

Kaj je torej veljalo storiti? Podpisati ali ne?

Vprašanje je mogoče zastaviti tudi drugače: Je bolj prav zarjuti in tako pospešiti svoj konec ali pa je veljavnejši molk, s katerim si pribarantaš počasnejše umiranje?

Mar na taka vprašanja sploh obstaja odgovor?

In spet ga je obšla misel, ki jo že poznamo: človeško življenje se dogodi le enkrat, zato ne bomo nikoli zanesljivo vedeli, katera naša odločitev je bila prava in katera napačna, kajti v dani situaciji smo se lahko odločili le enkrat. Ni nam bilo dano nobeno drugo, tretje življenje, da bi mogli različne odločitve primerjati med seboj.

Z zgodovino je prav tako kot s posamičnim življenjem. Zgodovina Čehov je samo ena. Nekega dne se bo končala kot Tomaževo življenje; nikoli več je ne bo moč ponoviti.

Leta 1618 so se češki stanovi osrčili in se odločili, da se postavijo v bran svojih verskih svoboščin; v sveti jezi na cesarja, ki je sedel na dunajskem prestolu, so skozi okna praškega gradu vrgli dva njegova visoka odposlanca. Tako se je pričela tridesetletna vojna, ki je pripeljala do malone popolnega uničenja češkega naroda. Bi morali Čehi takrat pokazati več previdnosti kot poguma? Odgovor se zdi preprosto, vendar ni.

Tristo dvajset let pozneje, leta 1938 po münchenski konferenci, se je vesoljni svet odločil, da njihovo deželo žrtvuje Hitlerju. Bi se morali takrat samo z orožjem v rokah postaviti po robu osemkratni premoči? Za razliko od leta 1618 so tokrat pokazali več previdnosti kot poguma. Z njihovo kapitulacijo se je začela druga svetovna vojna, ki je pripeljala do dokončne izgube svobode, od katere se je moral češki narod posloviti za dolga desetletja, če ne celo stoletja. Je bilo potemtakem prav, da so dali prednost previdnosti pred pogumom? Kako bi se morali odločiti? Ko bi se zgodovina Čehov lahko ponovila, bi bilo zanimivo vsakič preizkusiti drugo možnost in potem dobljena nasledka primerjati. Brez takega preizkusa so vsaka tovrstna razmišljanja le hipotetična igra. *Einmal ist keinmal*. Kar se zgodi le enkrat, je toliko, kot bi se sploh ne zgodilo. Češka zgodovina se ne bo ponovila, zgodovina Evrope prav tako ne. Zgodovini Čehov in Evrope sta le dvoje osnutkov, ki ju je zgolj v grobih črtah zarisala usodna neizkušenosť narodov. Zgodovina je prav tako lahka kot posamezno človeško življenje, neznosno lahka, lahka kot peresce, kot v zraku lebdeči prah, kot nekaj, česar jutri ne bo več.

Tomaž se je z nekakšno otožnostjo, skorajda z ljubeznijo še enkrat spomnil visokega, usločenega urednika. Ta človek je ravnal tako, kot bi zgodovina ne bila le osnutek, ampak izgotovljena slika. Ravnal je, kot da se bo vse, kar počenja, v večnem vračanju še nešteto krat ponovilo, zraven pa je bil prepričan, da nad svojimi dejanji ne bo nikoli dvomil. Bil je prepričan v svoj prav, in tega nikakor ni imel za znak omejenosti, ampak kot znamenje posebne odlike. Ta človek živi v drugačni zgodovini kot Tomaž: v zgodovini, ki ni bila zgolj osnutek (ali pa vsaj tega zase ni vedela).

.....

DAN 137 -----

Milan Kundera (1929), češki pisatelj, živeč v Parizu. Študiral estetiko in literaturo, po dveh semestrih pa nadaljeval študij na FAMU v Pragi. Pozneje je tam postal docent svetovne literature. V mladih letih je bil član Komunistične partije, vendar je bil 1950 izključen zaradi protipartijskega delovanja. Znova član od leta 1956, pa do 1970, ko je bil znova izključen, tokrat zaradi aktivnega sodelovanja v praški pomladi. Leta 1975 je zaradi pritiskov emigriral, leta 1979 pa so mu odvzeli češkoslovaško državljanstvo. Je med podpisniki manifesta *Dva tisoč besed*.

Pri tem kratkem odlomku iz morda najboljšega literarnega opisa praške pomladi me vedno znova fascinirata dve točki, ki morda povzemata celotno miselno ozadje aktivnega državljanstva.

Je bolj prav zarjuti in tako pospešiti svoj konec, ali pa je veljavnejši molk, s katerim si pribarantaš počasnejše umiranje?

In: *Ta človek je ravnal tako, kot da bi zgodovina ne bila le osnutek, ampak izgotovljena slika. Ravnal je, kot da se bo vse, kar počenja, v večnem vračanju še nešteto krat ponovilo, zraven pa je bil prepričan, da nad svojimi dejanji ne bo nikoli dvomil.*

Enkrat so Čehi zarjuli in sprožili vojno, ki jih je skoraj izbrisala iz sveta. Drugič so bili previdno tiho. Prav tako so jih skoraj izbrisali iz sveta. Ugibanje, kaj bi prinesla drugačna odločitev, je zgolj ugibanje, kaže pa nam, da je lahko vsaka, še tako pogumna, odločitev napačna in da tudi previdnost lahko pomeni konec.

Morda situacije v našem prostoru danes niso takšne, da bi neposredno ogrožale človeška življenja (moje, tvoje, kolegovo), a če pogledamo na Bližnji vzhod, kjer se v času nastajanja tega spremnega besedila dogaja arabska pomlad, potem moramo imeti v svoji zavesti tudi oba zgornja odlomka, čeprav bolj postavljata vprašanja kot dajeta odgovor na odločitev za aktivno državljanstvo. Prepričanost v pravilnost početja pa v vsakem primeru olajšamo na odločitev za aktivno vključevanje v družbo ali proti njemu. Sami si krojimo prihodnost, in če imamo vpliv na naše nadaljnje življenje, je pomembno, da vplivamo na svet, v katerem bomo živeli.

DAN 138 -----

.....

DAN 139 -----

.....

DAN 140 -----

DAN 141 -----

DAN 142 -----

DAN 143 -----

DAN 144 -----

.....

DAN 145 -----

.....

DAN 146 -----

EPIZODA II

Azar Nafisi: *Prebiranje Lolite v Teheranu*

»Pravijo nam, da je zasebno tudi politično. Seveda to ni res. Bistvo boja za politične pravice je želja po varovanju zasebnega, obramba pred vdorom političnega v naše življenje. Osebnost in politično sta neodvisna drug od drugega in ne eno in isto. Most med obema je območje ustvarjalnega duha, ki eno nenehno prenavlja pod vplivom drugega. To je vedel Platonov mislec, zato je morda razumljivo, da je bila prva naloga islamske republike zabrisati razmejitve med zasebnim in političnim in tako razkrojiti oboje.«

DAN 147 -----

DAN 148 -----

»Če vsi odidemo,« se je spraševala Mašida in gledala v tla, »kdo bo potem pomagal tej državi? Kako smo lahko tako neodgovorne?« To sem se noč in dan spraševala tudi sama. »Ne moremo vsi zbežati,« mi je pravil Bijan, »to je naša domovina.« »Svet je velik,« mi je rekel čarovnik, ko sem šla k njemu s svojimi tegobami. »Pišeš in učiš lahko kjer koli. V resnici boš lažje brala in poslušala, ko odideš. Odit ali ne oditi. Dolgoročno je je to povsem osebno vprašanje,« je pre-mišljeval čarovnik. »Vedno sem cenil odkritosrčnost tvojega nekdanjega kolega z univerze,« je rekel. »Katerega nekdanjega kolega?« »Dr. A, tistega, ki je odhajal zgolj zato, ker želi svobodno piti pivo. Sit sem tistih, ki svoje osebne nesposobnosti in strahove skrivajo pod plaščem domoljubja. Ostajajo zato, ker v tujini ne bi imeli od česa živeti, ker tam ne bi nič pomenili; izgovarjajo pa se, da se žrtvujejo za domovino. Tisti, ki pa odidejo, govoričijo, da so šli zato, da bi obsodili in razgalili režim. Zakaj vsa ta opravičevanja?«

Imel je prav, toda stvari niso tako preproste: vedela sem, da si Bijan ne želi ostati zato, ker v Združenih državah ne bi mogel najti službe – večina njegove družine je tam in tudi sam je v Ameriki preživel več let kot v Iranu. »Ostati hočem, ker imam to deželo rad,« mi je govoril. »Ostati moramo kot znamenje odpora, doka-žimo, da nas niso izigrali. Naša navzočnost jim je trn v peti. Kje v svetu bi pogovor o *Gospe Bovary* privabil toliko ljudi in malodane sprožil nemire? Ne moreva se kar prodati in oditi; tukaj sva potrebna. Rad imam to deželo,« je ponovil. »A jaz je pa nimam rada?« sem se vprašala.

.....

DAN 149

*

Sodobna literatura razkriva zlo v zasebnem življenju, v vsakdanjih odnosih, pri ljudeh, kot sem jaz ali vi – Bralec! *Bruder!* kot bi rekel Humbert. Zlo pri Austenovi, tako kot v vseh velikih romanih, leži v nezmožnosti 'videti' druge in torej sočustvovati z njimi. Zastrahujoče je, da to slepoto najdemo med najboljšimi med nami (Eliza Bennet) kot tudi med najslabšimi (Humbert). Prav vsi smo zmožni postati slepi cenzorji in drugim vsiljevati svoja stremljenja in hrepenenja ...

Ko je zlo individualizirano, postane del vsakdana, individualiziran pa postane tudi način odpora proti zlu. Kako naj duša preživi? je osrednje vprašanje. In odgovor: ob ljubezni in domišljiji. Stalin je Rusiji vzel dušo, ko je trosil staro smrt. Mandelštam in Sinjavski sta prenavljala to dušo tako, da sta svojim sojetnikom prebiralala pesmi in o njih pisala v svoj dnevnik. »Če želiš v takšnih razmerah ostati pesnik,« piše Bellow, »posežeš prav v jedro politike. Človeška občutja, človeške izkušnje, človeška podoba in obraz pridejo na svoje pravo mesto – v ospredje.«

*

»Na misel mi je prišlo, da bi bilo treba ustavi dodati še en člen: pravico do sodobne domišljije. Prepričana sem, da ni prave demokracije brez pravice do domišljije in brez pravice do uporabe neokrnjenih domišljijskih del. Da bi človek živel polno življenje, mora imeti pravico do javnega opisovanja in izražanja svojih zasebnih svetov, svojih sanj, misli in hotenj, vedno mu mora biti omogočen dialog med javnim in zasebnim. Kako naj drugače vemo, da smo živeli, čutili, hrepeneli, sovražili, trepetali? Ves čas govorimo o dejstvih, toda ta so okrnjena, če jih ne obnovimo in poustvarimo v svojih občutkih, mislih in čustvih. Ko se nam ni dovoljeno osmisliti v svojem domišljijem svetu in vzpostaviti stika z resničnim svetom, ko smo domišljijška dela uporabljali zgolj kot sredstvo političnih spletk, se mi zdi, kot bi v resnici ne živeli ali pa bi živeli le polovično življenje.«

Azar Nafisi, hči predrevolucionarnega župana Teherana, nekdanja predavateljica angleške književnosti na Univerzi Teheran, Svobodni islamski univerzi v Teheranu in Univerzi Allameh Tabatabai, je profesorica na univerzi Johns Hopkins v Washingtonu. Iz Irana je emigrirala leta 1997 zaradi nasprotovanja islamski revoluciji, omejevanja pravice svobode govora in vedno ostrejšega uvajanja islamske ureditve države, denimo prepovedi poučevanja za ženske, nadzora nad predavanji,

obvezne islamistične razlage literature, obveze nošenja burke, prepovedi druženja moških in žensk, ki niso v sorodstvenem razmerju, in drugo.

Knjiga *Prebiranje Lolite v Teheranu* ni le roman, temveč tudi kritika islamske družbe. Nafisijeva je leta 1995 zaradi vse bolj neznosnih omejitev nehala predavati na teheranski univerzi, potem pa je povabila sedem svojih najboljših učenk, s katerimi je dve leti na svojem domu proučevala zahodno literaturo. Dekleta so postopno odmetavala svoje rute in črne halje ter se kazala v lastnih podobah. Sprva osramočene in ponižane so se prek pogovorov o klasičnih svetovne literature kmalu opogumile za temeljito soočenje s socialno, kulturno in politično resničnostjo življenja pod strogimi islamskimi zakoni.

Roman pokaže, na kakšen način država in vera nadzorujeta javno in zasebno življenje, tako glede oblačenja in vedenja kot razmišljanja. Omejevanje razmišljanja z lastno glavo, omejevanje svobodnega dostopa do literature in filma, nadzor vseh medijev s cenzuro in moralno policijo so le nekatere metode zaprtega sistema, ki ne dovoljuje aktivnega sodelovanja v družbi, ki družbo omejuje na predpise in družbena pravila, nastala pred štirinajstimi stoletji, in ne dovoli pogleda čez ograjo v sosedov vrt, da se ne bi kakšna sodobna ideja svobode in vpliva na družbo prenesla v državo.

DAN 150 -----

DAN 151 -----

.....

DAN 152 -----

.....

DAN 153 -----

DAN 154 -----

.....

DAN 155 -----

.....

DAN 156 -----

Igor Torkar: *Umiranje na obroke*

Zakaj, prekleto, razmišljam še vedno samo vprašujoče? Ali res posameznik z lastno pametjo, fantazijo in dostojanstvom ne more biti član nobene stranke? A res tudi moja partija ne potrebuje posameznikov, ki so osebnosti, ki so ustvarjalci, ki so zanesljivi strokovnjaki? So ji res potrebni samo birokrati, funkcionarji, papagaji in sluge? In poslušnost v partiji? Mora biti res samo takšna kot v vojski? Vojak posluša kaplarja, kaplar narednika, ta poročnika in tako naprej do generala, ki posluša generalni štab. Mora biti partijec res kot verujoči katoliški vernik, za katerega mislijo od duhovnika navzgor kanonik, škof, nadškof, kardinal, kurija, papež? A je tudi v partiji tisti, ki poskuša obogatiti diskusijo in uglasiti različna stališča s samostojno mislijo, heretik, pri priči izobčen in potem še moralno degradiran? Je res dovoljeno razpravljati samo o že določeni »liniji«, o že napisanih resolucijah in sklepih? A mora res tudi takšno »po toči« razpravljanje spoštovati dva sveta principa: poslušnost in vernost?

Igor Torkar je psevdonim Borisa Fakina (1913–2004). Angažiran in politično dejaven je bil vse od začetka študija kemije, tako na področju literature kot tudi političnega vključevanja v družbo. Bil je sodelavec NOB, za katero je zbiral hrano in opremo, zaradi tega so ga Italijani in Nemci zaprli. Konec leta 1943 so ga odpeljali v koncentracijski taborišči Dachau in Sachsenhausen. Po vojni je postal direktor Direkcije za kemično industrijo v Sloveniji, leta 1948 pa je bil obtožen in obsojen sodelovanja z gestapom na dachavskih procesih. Obsojen je bil na šest let zapora, po pritožbi pa je bila kazen zvišana na dvanajst let. Dachavski procesi, o katerih v mnogo delih govori ta knjiga, so bili montirani sodni procesi, pri katerih je bila razsodba znana že vnaprej, obtožencu pa ni bila omogočena prava obramba. V zaporu je preživel štiri leta in štiri dni, leta 1971 pa je sodišče ugotovilo, da je bil postopek proti njemu nezakonit in da je bil po nedolžnem obsojen in zaprt. *Umiranje na obroke* je v bistvu njegova romanizirana avtobiografija, v kateri se prepleta zavedanje lastne nedolžnosti in krivičnega sistema, ki svojim pripadnikom vsiljuje že izdelano mnenje, ki naj bi ga nato sprejeli kot edino pravilno. A vendar se Torkar zavzema za premislek z lastno pametjo in potreben angažma, po drugi strani pa pričakuje odprtost družbe, da bo dobre ideje sprejela in jih upoštevala.

DAN 157 -----

.....

DAN 158 -----

.....

DAN 159 -----

DAN 160 -----

DAN 161 -----

DAN 162 -----

DAN 163 -----

.....

DAN 164 -----

.....

DAN 165 -----

EPIZODA IV

Anthony Burgess: *Peklenska pomaranča*

»In zakaj počnete vse to, gospod? No, zdaj ne mislim na cekin, ki ga bojo zakotalili na vaš konto za ta članek, zanima me, zakaj ste tako zelo zares proti tej svinjski vladi, če mi dovolite, da vas vprašam.«

Naslonil se je na vogal mize, z eno roko pa si je porival zobotrebec med redke, od tobaka ocrnele zobe. »Nekateri se moramo boriti. Braniti moramo svobodo in tradicijo demokracije. Jaz nisem član nikakršne stranke; partije in stranke mi nič ne pomenijo, toda če je treba braniti demokracijo, sem takoj zraven. Položaj je nevaren, ker se bodo povprečni ljudje dali speljati na led. Za mirno in udobno življenje bodo z veseljem prodali svobodo in demokracijo. In zato je treba to vlado napičiti! Napičiti!« je zavpil in z vilicami dvakrat mahnil po steni, da so se zvile in uleknile, da so bile takoj zrele za kanto za smeti. Ko jih je odvrغل na tla, je prijazno rekel: »Dobro se najej, ubogi fant. Uboga žrtev moderne dobe. Jej, kar jej, še moje pojej, najej se!«

»In kakšne koristi bom imel jaz od tega?« sem vprašal. »Me bojo ozdravili? Me bojo sproducirali takšnega, kot sem bil prej? Bom spet lahko kdaj poslušal genialno Koralno simfonijo, ne da bi mi bilo slabo? Bom spet lahko kdaj normalno živel? Povejte, gospod, kaj se bo zgodilo z mano?«

»O, kot sem bil že prej rekel, ti si živa priča strahot, ki jih nameravajo početi in jih tudi že počnejo. Pojej lepo svoj zajtrk, potem pa pridi, da bova prebrala članek, ki sem ga napisal in bo pod tvojim imenom izšel v Nedeljski trobenti.«

Bilo je dolgo in jokavo pisanje in ko sem ga prebral, sem se čisto raznežil nad trpljenjem mulca, ki opisuje, kakšne krivice mu je prizadela vlada, ki je ukazala naj mu ubijejo njegovo lastno voljo ter mu operejo možgane ...

Anthony Burgess (1917–1993), angleški pisatelj, pesnik in dramatik, kritik in prevajalec. Nekaj let je preživel v vojski in služil v angleški kolonialni službi kot učitelj v Malaji in na Borneu, kasneje pa je živel in delal v Veliki Britaniji in ZDA. Njegove glavne smeri v pisanju so zgodovinski in sodobni (filozofski) roman, literarno pa je pripadal modernizmu. *Peklenska pomaranča* je njegovo najbolj znano delo, ki pripoveduje o poskusih programiranja človeških želja, tako da mentalno prevzgojijo nasilneže. Prikazuje mladega nasilneža Aleksa, ki mu kemično in fizično povzročajo bolečino ob nasilju ter mu tako »operejo« možgane. Aleksa pa nato nasprotniki takšnih metod uporabijo za nasprotovanje vladi. Knjiga, ki je posebna že zaradi svojega jezika, saj je v izvirni različici angleščina pomešana z ruskimi besedami, je doživela velikanski odmev v času izida, pa tudi pozneje je večkrat uporabljena kot primer uporabe oblasti za nadzor in vplivanje na svobodno voljo. Na nekaterih mestih, ki so precej nasilna, se kot bralec vprašam, čemu je potrebno nasilje za prevzgojo in zakaj je prevzgoja, tj. pranje možganov potrebna. Sicer je v knjigi prikazan samo en poskus prevzgoje mišljenja, vendar služi kot vzorčni primer, kaj je mogoče narediti s človekovo voljo.

Po ameriški izdaji knjige, ki za razliko od angleške nima zadnjega poglavja, so posneli tudi kultni film v režiji Stanleya Kubricka. Film je bil ponekod prepovedan, ponekod pa je bil ogled omejen zaradi eksplicitnih prizorov nasilja, ki sledijo zgodbi v knjižni obliki.

DAN 166 -----

DAN 167 -----

DAN 168 -----

DAN 169 -----

DAN 170 -----

.....

DAN 171 -----

.....

DAN 172 -----

DAN 173 -----

DAN 174 -----

DAN 175 -----

DAN 176 -----

DAN 177 -----

DAN 178 -----

DAN 179 -----

DAN 180 -----

DAN 181 -----

DAN 182 -----

.....

DAN 183 -----

.....

DAN 184 -----

DAN 185 -----

DAN 186 -----

DAN 187 -----

DAN 188 -----

.....

DAN 189 -----

.....

DAN 190 -----

DAN 191 -----

DAN 192 -----

DAN 193 -----

DAN 194 -----

.....

DAN 195 -----

.....

DAN 196 -----

DAN 197 -----

DAN 198 -----

DAN 199 -----

DAN 200 -----

.....

DAN 201 -----

.....

DAN 202 -----

DAN 203 -----

DAN 204 -----

DAN 205 -----

DAN 206 -----

.....

DAN 207 -----

.....

DAN 208 -----

DAN 209 -----

DAN 210 -----

DAN 211 -----

DAN 212 -----

.....

DAN 213 -----

.....

DAN 214 -----

DAN 215 -----

DAN 216 -----

DAN 217 -----

DAN 218 -----

.....

DAN 219 -----

.....

DAN 220 -----

DAN 221 -----

.....

DAN 222 -----

.....

DAN 223 -----

DAN 224 -----

.....

DAN 225 -----

.....

DAN 226 -----

DAN 227 -----

DAN 228 -----

DAN 229 -----

DAN 230 -----

.....

DAN 231 -----

.....

DAN 232 -----

DAN 233 -----

.....

DAN 234 -----

.....

DAN 235 -----

DAN 236 -----

.....

DAN 237 -----

.....

DAN 238 -----

DAN 239 -----

DAN 240 -----

DAN 241 -----

DAN 242 -----

.....

DAN 243 -----

.....

DAN 244 -----

DAN 245 -----

DAN 246 -----

DAN 247 -----

DAN 248 -----

.....

DAN 249 -----

.....

DAN 250 -----

DAN 251 -----

DAN 252 -----

DAN 253 -----

DAN 254 -----

.....

DAN 255 -----

.....

DAN 256 -----

DAN 257 -----

DAN 258 -----

DAN 259 -----

DAN 260 -----

.....

DAN 261 -----

.....

DAN 262 -----

DAN 263 -----

DAN 264 -----

DAN 265 -----

DAN 266 -----

.....

DAN 267 -----

.....

DAN 268 -----

DAN 269 -----

DAN 270 -----

DAN 271 -----

DAN 272 -----

.....

DAN 273 -----

.....

DAN 274 -----

DAN 275 -----

DAN 276 -----

DAN 277 -----

DAN 278 -----

DAN 279 -----

DAN 280 -----

DAN 281 -----

DAN 282 -----

DAN 283 -----

DAN 284 -----

DAN 285 -----

DAN 286 -----

DAN 287 -----

DAN 288 -----

DAN 289 -----

DAN 290 -----

.....

DAN 291 -----

.....

DAN 292 -----

DAN 293 -----

DAN 294 -----

DAN 295 -----

DAN 296 -----

.....

DAN 297 -----

.....

DAN 298 -----

DAN 299 -----

DAN 300 -----

DAN 301 -----

DAN 302 -----

.....

DAN 303 -----

.....

DAN 304 -----

DAN 305 -----

DAN 306 -----

DAN 307 -----

DAN 308 -----

.....

DAN 309 -----

.....

DAN 310 -----

DAN 311 -----

DAN 312 -----

DAN 313 -----

DAN 314 -----

.....

DAN 315 -----

.....

DAN 316 -----

DAN 317 -----

DAN 318 -----

DAN 319 -----

DAN 320 -----

.....

DAN 321 -----

.....

DAN 322 -----

DAN 323 -----

DAN 324 -----

DAN 325 -----

DAN 326 -----

.....

DAN 327 -----

.....

DAN 328 -----

DAN 329 -----

.....

DAN 330 -----

.....

DAN 331 -----

DAN 332 -----

.....

DAN 333 -----

.....

DAN 334 -----

DAN 335 -----

DAN 336 -----

DAN 337 -----

DAN 338 -----

.....

DAN 339 -----

.....

DAN 340 -----

DAN 341 -----

DAN 342 -----

DAN 343 -----

DAN 344 -----

.....

DAN 345 -----

.....

DAN 346 -----

DAN 347 -----

DAN 348 -----

DAN 349 -----

DAN 350 -----

.....

DAN 351 -----

.....

DAN 352 -----

DAN 353 -----

DAN 354 -----

DAN 355 -----

DAN 356 -----

.....

DAN 357 -----

.....

DAN 358 -----

DAN 359 -----

DAN 360 -----

DAN 361 -----

DAN 362 -----

.....

DAN 363 -----

.....

DAN 364 -----

DAN 365 -----

.....

DAN 366 -----

.....

DRŽAVLJANSKI DNEVNIK

Uredil Oto Luthar

Avtorji Paul Freedman, Oto Luthar, Tomaž Mastnak,

Primož Tanko, Tadej Troha

Recenzenta Rado Riha in Breda Luthar

Jezikovni pregled Helena Dobrovoljc

Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk COLLEGIUM GRAPHICUM, d. o. o., Ljubljana

Naklada 200 izvodov

Publikacija je v elektronski obliki prosto dostopna na:

<http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/publikacije/Dnevnik.pdf>

ISBN e-izdaje: 978-961-254-302-0

© 2011, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.47(0.034.2)

316.7(0.034.2)

DRŽAVLJANSKI dnevnik [Elektronski vir] / [avtorji Paul Freedman
... [et al.] ; uredil Oto Luthar]. - El. knjiga. - Ljubljana :
Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011

Način dostopa (URL): [http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/
/publikacije/Dnevnik.pdf](http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/publikacije/Dnevnik.pdf)

<https://doi.org/10.3986/9789612543020>

ISBN 978-961-254-302-0 (pdf)

1. Freedman, Paul 2. Luthar, Oto

257402368

Publikacija je nastala v okviru dejavnosti projekta »Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo«, ki ga je omogočilo financiranje Evropskega socialnega sklada Evropske unije in Ministrstva za šolstvo in šport RS.

